

MATERIAŁY I DOKUMENTY

BOGUSŁAW TRACZ

OBBH IPN Katowice

O ZWIĄZKACH KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO Z TWÓRCAMI KULTURY W POLSKIEJ RZECZYPOSPOLITEJ LUDOWEJ. ZAPIS WYKŁADU ERYKA SZTEKKERA WYGŁOSZONEGO 24 PAŹDZIERNIKA 1985 ROKU NA KURSIE DLA DYREKTORÓW WYDZIAŁÓW DO SPRAW WYZNAŃ

W latach siedemdziesiątych XX w. w rządzonej przez komunistów Polsce nastąpiło zbliżenie Kościoła i środowisk twórczych. W czasach kiedy oficjalna polityka kulturalna państwa nie sprzyjała działaniom wychodzącym poza ramy zakreślone przez cenzurę, Kościół stał się przystanią dla tych, którzy nie chcieli się pogodzić z lansowanym monizmem kulturowym. Zwłaszcza że w oficjalnej przestrzeni nie było miejsca na nawiązanie do wielowiekowej tradycji religijnej. W założeniach partyjnych ideologów kultura miała być interpretowana w duchu filozofii materialistycznej. Dotychczasowe wielowiekowe związki sztuki i sacrum zamierzano poddać reinterpretacji, a w niektórych sferach skazać na zapomnienie. Mimo to relacje z Kościołem podkreślali twórcy związani z miesięcznikami „Znak” i „Więź”, skupieni wokół krakowskiego „Tygodnika Powszechnego”, wydający swoje teksty w Społecznym Instytucie Wydawniczym „Znak” i Instytucie Wydawniczym „Pax”, wreszcie nieliczna grupa artystów plastyków.

W pierwszej połowie lat siedemdziesiątych inicjatywy części warszawskich artystów zyskały poparcie księdza bp. Władysława Miziołka, który w swoich tekstach publikowanych w tychże latach pisał o konieczności większego wspierania przez Kościół

instytucjonalny rozwoju kultury chrześcijańskiej w życiu społeczeństwa. Podkreślał, że „Kościół był zawsze mecenasem sztuki i mimo zmieniających się dziś warunków życia, to zadanie powinien nadal pełnić”¹. Z jego inicjatywy, na podstawie doświadczeń istniejącego już wcześniej Festiwalu Pieśni i Piosenki Religijnej „Sacrosong”², od 20 do 27 kwietnia 1975 r. w Warszawie zorganizowano Tydzień Kultury Chrześcijańskiej³. W pięciu kościołach stolicy odbyło się kilkanaście występów, wieczorów poetyckich, koncertów i wykładów⁴. Idea „tygodnia” spotkała się z ciepłym przyjęciem i zyskała aprobatę głowy polskiego Kościoła prymasa Stefana Wyszyńskiego. W następnych latach podobne imprezy zaczęto organizować w większości diecezji w całym kraju. Zasadniczo odbiegały one od wcześniejszych kulturalnych działań Kościoła i objęły wszystkie sfery działalności kulturalnej – od sztuk plastycznych, przez muzykę, poezję, literaturę, teatr, nowoczesne media, aż po wykłady naukowe. Celem organizatorów było ukazanie obrazu kultury w jej wymiarach historycznym i współczesnym dzięki odwołaniu się do tradycji chrześcijańskiej i charakterystycznych cech kultury lokalnej, które kształtowały przez stulecia działalność artystyczną, literacką i naukową mieszkańców kraju nad Wisłą, a które partyjni ideolodzy chcieli skazać na niepamięć. Przywróceniu w pełni chrześcijańskiego i narodowego obrazu kultury miało towarzyszyć odnowienie i pogłębienie postaw chrześcijańskich twórców. Stąd działaniom artystycznym często towarzyszyła wspólnotowa modlitwa, a msza święta była ich nieodłącznym elementem.

Organizacja Tygodni Kultury Chrześcijańskiej była wyraźną próbą złamania dotychczasowego państwowego monopolu w obszarze dystrybucji kultury. W te działania włączyli się aktywnie nie tylko członkowie Klubów Inteligencji Katolickiej, którzy już wcześniej, we własnym gronie, podejmowali podobne inicjatywy, lecz także osoby, które do tej pory stały na uboczu Kościoła, a nawet nie były z nim związane. Spostreżono, że Kościół nie jest wyłącznie mecenasem w sensie organizatora i opiekuna, nie tylko udostępnia miejsce i sprzęt, ale daje coś więcej – umożliwia twórcom wypowiedź wolną i nieskrępowaną cenzurą przy jednoczesnym kontakcie z szerokim gronem odbiorców.

Wybór Karola Wojtyły na papieża odbił się szerokim echem także w środowiskach twórczych. Pierwsza pielgrzymka Jana Pawła II do ojczyzny i przemiana, jaka nastąpiła

¹ W. Miziołek, *Znaczenie duszpasterstwa dla kultury* [w:] *Drogi kapłańskiego życia. Księga jubileuszowa dwudziestopięciolecia posługi pasterskiej biskupa Władysława Miziołka*, Warszawa 1994, s. 98; W.A. Niewęglowski, *Biskup Władysław Miziołek – pasterz w obliczu kultury i jej twórców* [w:] *25 lat Duszpasterstwa Środowisk Twórczych. Księga jubileuszowa*, red. K. Iwanicka, M. Romańska, Warszawa 2003, s. 55–58.

² Pierwszy Festiwal Pieśni i Piosenki Religijnej „Sacrosong” odbył się w dniach 17–18 V 1969 r. w kościele Świętej Teresy w Łodzi. Organizatorami przedsięwzięcia byli salezjanin ks. Jan Palusiński i świeccy skupieni wokół Duszpasterstwa Akademickiego „Węzeł” w Łodzi. Bezpośrednią inspiracją do jego organizacji były spektakle muzyczne towarzyszące kampanii ewangelizacyjnej amerykańskiego baptysty Billy’ego Grahama, w których Palusiński uczestniczył jako widz w 1967 r. w Londynie. W maju 1974 r. w Warszawie zorganizowano IV Festiwal Pieśni i Piosenki Religijnej „Sacrosong” (J. Baran, *Trzy dary salezjanina*, „Sycyna” 1998, nr 1, s. 5; K. Kolasa, *Festiwal Piosenki Religijnej „Sacrosong ’69” w Łodzi „na cenzurowanym”* [w:] *Muzyka. Rodzaje i style*, „W kręgu kultury PRL”, t. 3, red. K. Bittner, D. Skotarczak, Poznań 2017, s. 149–164).

³ Biskup Miziołek w programach kolejnych warszawskich Tygodni Kultury Chrześcijańskiej występował zawsze jako „protektor” imprezy (*Tygodnie Kultury Chrześcijańskiej w Warszawie 1975–1984*, red. M. Bizan i in., Warszawa 1985, s. 71–136).

⁴ *Ibidem*, s. 71–72.

w jej wyniku w sercach i umysłach wielu Polaków, zaowocowały również wieloma inicjatywami artystycznymi, które zyskały nową jakość po sierpniu 1980 r.⁵

Dekretem prymasa Stefana Wyszyńskiego z 1 marca 1981 r. powołano do istnienia Duszpasterstwo Środowisk Twórczych (DŚT) w Warszawie pod opieką duszpasterską ks. Wiesława Aleksandra Niewęglowskiego. Ogólnopolskie Krajowe DŚT powstało 29 marca 1984 r. decyzją uczestników 199 Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski. Strukturalnie było ono częścią Komisji Episkopatu ds. Duszpasterstwa Ogólnego. Funkcję krajowego duszpasterza twórców powierzono również ks. Niewęglowskiemu. W 1985 r. działa już 16 diecezjalnych DŚT⁶. Panująca na terenie kościelnym wolność słowa spowodowała, że świątynie stały się azylem dla tych twórców, którzy nie chcieli bądź nie mogli prezentować swojej twórczości w instytucjach działających oficjalnie i mediach nadzorowanych przez państwo komunistyczne.

Związku twórców i Kościoła nie udało się zerwać w stanie wojennym mimo wysiłków ze strony władz, szykan i inwigilacji organizowanych przez Służbę Bezpieczeństwa oraz szeroko zakrojonych akcji wymierzonych przeciwko działalności społecznej Kościoła. Dla wielu twórców możliwość występowania lub wystawiania swoich dzieł w kościołach była nie tylko nadzieją na wyrwanie się z artystycznego niebytu, lecz także źródłem dochodu w sytuacji anatemy narzuconej na nich przez państwowe instytucje lub indywidualnych decyzji o niepodjęciu z nimi współpracy.

W latach osiemdziesiątych, zwłaszcza w stanie wojennym, Kościół zaprosił pod swój dach także osoby dotychczas nieidentyfikujące się z religią, religijnością czy szeroko pojętym katolicyzmem, a nawet stojące na jego rubieżach lub prezentujące stanowisko dalekie od wykładni Urzędu Nauczycielskiego Kościoła. Dotychczas nieliczne i sporadyczne kontakty nabrały nowej jakości. Wnętrza kościołów, salki parafialne, a nawet prywatne mieszkania kapłanów stały się miejscem szerokiej prezentacji kulturowego dorobku twórców, którym „za ciasno” było w zideologizowanej przestrzeni publicznej. W noc stanu wojennego Kościół udostępnił aktorom, reżyserom filmowym i teatralnym, kompozytorom i muzykom, muzykom i poetom swoje budynki, a przede wszystkim zapewnił widzów rekrutujących się z rzeszy wiernych. To właśnie wtedy złoty okres przeżywały Tygodnie (tam, gdzie trwały krócej lub dłużej niż siedem dni, zwane również Dniami) Kultury Chrześcijańskiej, które organizowano cyklicznie zarówno w dużych ośrodkach miejskich, jak i niewielkich parafiach, oddalonych od centrów kulturalnych na mapie kraju. Dzięki nim nawet na tzw. prowincji gościli popularni aktorzy i artyści, a salki parafialne nabierały nowej jakości. Oczywiście dominowały duże ośrodki, jak Warszawa czy Kraków, gdzie środowiska twórcze miały długoletnie tradycje współpracy z Kościołem⁷. Szybko dołączyły do nich Gdańsk, Wrocław, Poznań i Lublin z prężnym

⁵ B. Tracz, *Karol Wojtyła – Jan Paweł II i kultura niezależna* [w:] *Solidarność z błoń. Wokół nauczania społecznego Jana Pawła II*, red. M. Drzonek, M. Siedziako, Szczecin 2011, s. 26–43.

⁶ W.A. Niewęglowski, *Duszpasterstwo Środowisk Twórczych na przełomie wieków* [w:] *25 lat Duszpasterstwa...*, s. 29, 35.

⁷ Zob. *Kościół i kultura w latach osiemdziesiątych XX wieku. Doświadczenia warszawskie*, red. W.A. Niewęglowski, M. Romańska, Katowice–Warszawa 2011; J. Kortański, „Lux in tenebris”. *Artyści a Kościół w Warszawie w latach stanu wojennego* [w:] *Kościół i kultura niezależna*, red. B. Tracz, Katowice 2011, s. 124–134; Ł. Marek,

ośrodkiem uniwersyteckim, a z czasem także mniejsze miejscowości. Przykładem mogą być Stalowa Wola czy liczne parafie na Śląsku, gdzie przez całą dekadę lat osiemdziesiątych kwitło życie kulturalne⁸.

Organizowano spotkania autorskie z literatami i wieczory poezji, podczas których znani aktorzy czytali utwory poetów lub fragmenty literatury. Z wykładami z różnych dziedzin i odczytami gościli ludzie nauki. W pierwszej połowie lat osiemdziesiątych dominowała problematyka narodowa, historyczna i „solidarnościowa”. W drugiej połowie dekady coraz częściej poruszano kwestie nauki społecznej Kościoła, nauczania Jana Pawła II i wyzwań, jakie stawia współczesna cywilizacja. Organizowano sesje naukowe, wykłady o nauce Kościoła i przesłaniu papieża, dyskusje panelowe poświęcone aktualnym problemom społeczno-politycznym i życiu publicznemu.

Działy teatry przykościelne skupiające amatorów, ale nie brakowało również prezentacji sztuk teatralnych profesjonalnie reżyserowanych, z udziałem pierwszoplanowych postaci polskiego teatru i filmu. W drugiej połowie lat osiemdziesiątych, wraz z upowszechnieniem zapisu wideo i zdobywającym popularność magnetowidem, w kościołach odbywały się projekcje i przeglądy filmów religijnych, dokumentalnych i społecznych, a także tzw. półkowników, dla których nie było miejsca w kinie czy telewizji. Przez całą dekadę lat osiemdziesiątych w setkach kościołów urządzano wystawy prac malarstwa, rzeźby, fotografii, a nawet karykatury, autorstwa różnych artystów. Wielu spośród nich angażowało się również w „codzienną” działalność Kościoła, wykonując szopki bożonarodzeniowe, grób Jezusa na Wielkanoc, ołtarze na święto Bożego Ciała, instalacje patriotyczne, okazjonalne zdobienia wnętrz kościołów z okazji wizyty papieża, kolejnej rocznicy Sierpnia '80, wprowadzenia stanu wojennego, zabójstwa ks. Jerzego Popiełuszki. Wreszcie urządzano koncerty i festiwale, w których uczestniczyli zarówno wykonawcy piosenki religijnej, jak i poezji śpiewanej, wśród których niesłabnącą popularnością cieszyli się tzw. bardowie „Solidarności”.

Przez całe lata osiemdziesiąte władze starały się przeszkodzić w organizacji tych imprez lub zakłócić ich przebieg. Stosowano przeróżne szykany. Artystów i prelegentów zatrzymywano na czas trwania prelekcji lub występu na komendach Milicji Obywatelskiej (MO). Organizatorów i uczestników zastraszano. Zdarzały się nawet przypadki podpalenia samochodów przez „nieznanych sprawców”. Mimo to wspomniane wydarzenia cieszyły się niesłabnącym powodzeniem. Rekordy popularności były imprezy w krakowskich Mistrzejowicach i warszawskim kościele św. Stanisława Kostki, gdzie jednorazowo pojawiała się nawet kilka tysięcy widzów.

Rok 1989 i nowa jakość, jaką przyniosły lata dziewięćdziesiąte, spowodowały, że działania podejmowane przez Kościół i twórców w dotychczasowej formule straciły rację bytu. Część artystów odeszła, inni zaangażowali się poza Kościołem. Działania styku

---

Symbioza Kościoła krakowskiego z kulturą niezależną w latach osiemdziesiątych XX wieku [w:] Kościół i kultura niezależna..., s. 101–123.

⁸ B. Tracz, *Spotkania wielu. Dni i Tygodnie Kultury Chrześcijańskiej w miastach aglomeracji górnośląskiej w latach osiemdziesiątych XX wieku [w:] Kościół i kultura niezależna...*, s. 62–84; M. Krzysztofiński, *Parafia Matki Bożej Królowej Polski w Stalowej Woli – oaza kultury niezależnej [w:] Kościół i kultura niezależna...*, s. 148–159.

kultury i Kościoła w latach osiemdziesiątych, mimo licznych przyczynków i opracowań dotyczących działań lokalnych, wciąż czekają na swoją monografię.

Autorem opracowanego poniżej dokumentu był Eryk Sztekker (1932–2002), syn Teodora Sztekkera, znanego w okresie międzywojennym zapaśnika, i Wandy z domu Melcer. Z wykształcenia socjolog, w latach 1955–1964 asystent, a następnie starszy asystent w Zakładzie Historii i Teorii Moralności Instytutu Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk oraz w Katedrze Historii i Teorii Moralności Uniwersytetu Warszawskiego. Członek PZPR od 1962 r. W latach 1969–1989 pracował w Urzędzie ds. Wyznań w Warszawie, gdzie zajmował się m.in. szkolnictwem wyznaniowym, duszpasterstwem wojskowym i polonijnym oraz problematyką zakonów męskich⁹. W literaturze pojawia się również jako „ekspert” Urzędu do spraw Wyznań¹⁰. Już w 1958 r. nakładem Wydziału Propagandy Warszawskiego Komitetu Wojewódzkiego PZPR w serii „Materiały Pomocnicze z Zagadnień Naukowego Ateizmu” ukazał się drukiem odczyt pt. *Niektóre zagadnienia współczesnej etyki katolickiej*, który Sztekker wygłosił 18 marca 1958 r. w Stołecznym Ośrodku Propagandy Partyjnej¹¹. W latach osiemdziesiątych publikował m.in. na łamach: „Nowych Dróg”, „Ideologii i Polityki”, „Prawa i Życia” czy „Odrodzenia”. Brał udział w pracach nad ustawą o stosunku państwa do Kościoła katolickiego w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. W marcu 1988 r. negatywnie zaopiniował projekt nadania ks. kard. Josephowi Ratzingerowi tytułu doktora *honoris causa* Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego¹².

Referat Eryka Sztekkera, wygłoszony 24 października 1985 r. na kursie dla dyrektorów wydziałów do spraw wyznań w podwarszawskim Nadarzynie (błędnie zapisanym jako Nadrzyn), którego zapis w maszynopisie zapewne wręczono uczestnikom, jest dokumentem ukazującym nie tylko stan wiedzy autora na temat przedstawionych przez niego zagadnień, ale przede wszystkim wykładnię stosunku „czynników państwowych” do zjawiska obecności twórców w kościołach i salkach parafialnych w latach osiemdziesiątych XX w. Sztekker zaprezentował i przeanalizował fakty zgodnie z punktem widzenia instytucji, którą reprezentuje. Nie uniknął licznych błędów, których istnienie można by od biedy złożyć na karb pomyłek w trakcie sporządzania maszynopisu, choć wydaje się, że ich przyczyna leży w stosowaniu uproszczeń i korzystaniu z wiadomości otrzymywanych „z drugiej ręki”. Informacje, na których oparł swoje rozważania, czerpał zapewne ze sprawozdań dostarczanych z poszczególnych wydziałów do spraw wyznań, a niewykluczone, że również z Ministerstwa Spraw Wewnętrznych oraz podległych mu organów bezpieczeństwa państwa i jednostek terenowych. Odnosi się wrażenie, że Sztekker nie weryfikował otrzymanych informacji i często nie mając pojęcia

⁹ E. Sztekker, *Elegancki nelson. Zapomniany zapaśnik Teodor Sztekker*, „Polityka” 1998, nr 38, s. 86–87; Archiwum Akt Nowych w Warszawie, 1980, Akta Eryka Sztekkera, Życiorys; *Katedry socjologiczne na Uniwersytecie Warszawskim* [w:] *Socjologia na Uniwersytecie Warszawskim*, red. B. Gruszka, Warszawa 2007, s. 215.

¹⁰ A. Friszke, *PRL wobec Kościoła. Akta Urzędu do Spraw Wyznań 1970–1978*, Warszawa 2010, s. 56.

¹¹ E. Sztekker, *Niektóre zagadnienia współczesnej etyki katolickiej*, „Materiały Pomocnicze z Zagadnień Naukowego Ateizmu” 1958, nr 4.

¹² Tekst notatki i dodatkowe informacje dot. E. Sztekkera zob. P. Kowal, „Teologia polityczna” kardynała Josepha Ratzingera, <https://www.teologiapolityczna.pl/pawel-kowal-teologia-polityczna-kardynała-josepha-ratzingera>, dostęp: 16 III 2018 r.

o prawdziwym przebiegu wydarzeń czy szerszym kontekście, formułował wnioski ogólne, które miały być podstawą do określenia kierunków pracy Urzędu ds. Wyznań i jego poszczególnych wydziałów.

Wydaje się, że celem referatu Sztekkera było syntetyczne przedstawienie zjawiska, które nabrzmiewało od połowy lat siedemdziesiątych XX w., w pierwszej połowie lat osiemdziesiątych nabrało charakteru masowego, a w 1985 r. było już dla władz państwowych i partyjnych poważnym problemem, o czym świadczy omawianie go na naradzie dyrektorów wydziałów do spraw wyznań. Warto podkreślić, że Sztekker w referowanym zagadnieniu dostrzega różne płaszczyzny i wskazuje na złożoność omawianych zjawisk, nie zawsze traktując je wyłącznie negatywnie, choć interpretacja i wydźwięk ogólny referatu pozostają zgodne z polityką państwa w dziedzinie kultury w latach osiemdziesiątych. Referat jest spójny z zaleceniem wydanym przez ministra kultury i sztuki, który w styczniu 1985 r. wysłał do wojewodów i prezydentów miast poufne pismo z prośbą o informacje na temat aktywności Kościoła w sferze kultury¹³.

Tekst wykładu Eryka Sztekkera pozostawiono w oryginalnym zapisie. Dokonano wyłącznie korekty literówek, bez ingerencji w ortografię, gramatykę, interpunkcję, styl i błędy merytoryczne popełnione przez autora. Te ostatnie wyjaśniono w przypisach. Biogramy osób przywoływanych w tekście ograniczono wyłącznie do dat życia lub daty urodzenia (w przypadku osób żyjących) oraz wykonywanego zawodu lub funkcji pełnionej w omawianym okresie, bez dodawania szczegółów, gdyż przy tej liczbie nazwisk wymienianych przez autora wykładu prezentacja rozszerzonych biogramów rozsądziłaby ramy przewidziane dla publikacji w czasopiśmie naukowym.

---

¹³ Zob. P. Raina, *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945–1989*, t. 3: 1975–1989, Pelplin 1996, s. 453–454, 459–466.

Nr 1

1985 październik 24, Nadarzyn – Referat pt. „Kościół a twórcy kultury” wygłoszony przez Eryka Sztekkera na kursie dla dyrektorów wydziałów do spraw wyznań, którego zapis w maszynopisie wręczono uczestnikom kursu

Eryk SZTEKKER

Kościół a twórcy kultury (tekst wykładu wygłoszonego na kursie dla dyrektorów Wydziałów do Spraw Wyznań, Nad[ar]zyn 24 października 1985 r.)

P o u f n e

egz. nr 14

1. Uwagi wstępne.

Inteligencja to grupa o rozległym horyzoncie intelektualnym. Oczywiście nie każdy pracownik umysłowy do tej grupy się zalicza. Inteligenci szczególnie twórczy nazywani są potocznie intelektualistami (są to definicje intuicyjne).

Z jednej strony Kościół stara się szerzyć właściwą sobie kulturę, a z drugiej już istniejące struktury i żyjących twórców przenikać swoimi wpływami i pobudzać ich do określonego, wygodnego dla siebie typu twórczości i innych działań. Tylko w tym drugim sensie będę się tu kościelną działalnością kulturalną zajmował. Przedmiotem moich rozważań będzie aktywność Kościoła w środowiskach twórców i odtwórców kultury: pisarzy, aktorów, kompozytorów, architektów, plastyków, piosenkarzy itd. Przedstawię, następujące zagadnienia:

Kościół a inteligencja twórcza w 2 [dwóch] pierwszych dziesięcioleciach Polski Ludowej. Postawa kard[ynała] Stefana Wyszyńskiego wobec inteligencji twórczej. Postawa J[ózefa] Glempa,

Mecenat Kościoła wobec kultury,

Przemiany form duszpasterstwa prowadzonego przez Kościół wśród twórców,

Episkopat i papież Jan Paweł II wobec związków twórczych w latach 1982 i 1983 i w okresie późniejszym,

Odnoszenie się biskupów do religijności, do klerykalizmu i do opozycyjności niektórych twórców,

Deklaracje Kościoła w sprawach kultury scharakteryzowane na przykładzie „Pouczenia pasterskiego” z 16 IV 1984 r.¹,

Społeczno-polityczne efekty aktywności Kościoła wśród twórców,

Państwowe przepisy prawne dot[yczące] upowszechniania kultury i tworzenia placówek kulturalnych,

Konkluzje i propozycje.

¹ Zapewne autor miał na myśli „List pasterski Episkopatu z okazji dnia środków masowego przekazu”, zatwierdzony na 201. Konferencji Plenarnej Episkopatu Polaki 16 VI 1984 r. w Radomiu, skierowany do odczytania wiernym w niedzielę 16 IX 1984 r. Pełny tekst tego dokumentu zob. *Listy pasterskie Episkopatu Polski 1945–2000*, cz. 2, red. P. Libera i in., Marki 2003, s. 1447–1450.

Świadomie pominię natomiast takie zagadnienia jak profil i formy działalności kulturalnej prowadzonej przez parafie, urabianie w toku katechizacji określonych upodobań odbiorców kultury, złożone problemy związane z przyhamowywaniem niepożądanego aktywności kulturalnej w parafiach i innych ośrodkach kościelnych.

Niektóre z tych zagadnień przedstawili interesująco dyrektorzy Wydziałów do Spraw Wyznań w swych sprawozdaniach. Pozwolę sobie tu z uznaniem wymienić nazwiska tow. Bolesława Leśniaka², Zdzisława Gerstela³, Edmunda Kędzierskiego⁴ i Aleksandra Wilkanowskiego⁵. Do tej drugiej grupy zagadnień, których nie zamierzam w niniejszym wykładzie omawiać należą problemy związane z rozwojem techniki audiowizualnej. Powiem tylko, że w roku 1985 w Polsce zaczęto stosować na szerszą skalę magnetowidy, które ułatwiają upowszechnianie programów, także kościelnych, z obiegu nieoficjalnego. Wiele wskazuje na to, że za kilka lat w naszym kraju będzie można oglądać, z bezpośredniego odbioru niektóre programy telewizji dywersyjnych.

2. Kościół a inteligencja twórcza w 2 [dwóch] pierwszych dziesięcioleciach Polski Ludowej. Postawa ks[iędza] kard[ynała] Stefana Wyszyńskiego wobec inteligencji twórczej. Postawa J[ózefa] Glempa.

Kościół oddziaływał na inteligencję i twórców od samych swych prapoczątków. W Polsce zarówno np. w okresie międzywojennym, jak i po drugiej wojnie światowej podkreślał on m.in., [że] największe swoje wartości kultura zawdzięcza jakoby inspiracjom chrześcijańskim, a możliwości rozwijania ich moralnemu i materialnemu wsparciu ze strony Kościoła hierarchicznego. Faktycznie jednak, od czasów średniowiecza, a zwłaszcza renesansu wiele wybitnych dzieł artystycznych powstawało w ciągle jeszcze wówczas chrześcijańskiej Europie całkowicie niezależnie od inspiracji kościelnej, a nawet w wyraźnej wobec Kościoła opozycji.

Na większą skalę aktywność Kościoła wśród twórców kultury w Polsce w latach powojennych zaczęła się jednak względnie późno. Opinia, jakoby już w pierwszym dziesięcioleciu Polski Ludowej Kościół nie tylko chciał, ale i mógł w szerokim zakresie wykorzystywać twórców dla własnych celów jest błędna, [na] przełomie lat 40-tych i 50-tych, a nawet jeszcze w latach 60-tych wpływy rzymskiego katolicyzmu w polskich elitach intelektualnych, zwłaszcza wśród młodej generacji były nikłe. Kościół – jak to oceniają obecnie niektórzy intelektualiści katoliccy, np. Andrzej Wielowieyski⁶ – nie był niemal do końca lat 50-tych w stanie zaferować ani inteligencji dawnej, ani wówczas tworzącej się przekonujących propozycji moralnych i społecznych, przydatnych w tamtych warunkach.

² Dyrektor Wydziału ds. Wyznań Urzędu Wojewódzkiego w Nowym Sączu.

³ Dyrektor Wydziału ds. Wyznań Urzędu Wojewódzkiego w Katowicach.

⁴ Dyrektor Wydziału ds. Wyznań Urzędu Wojewódzkiego w Poznaniu.

⁵ Dyrektor Wydziału ds. Wyznań Urzędu Wojewódzkiego w Łodzi.

⁶ Andrzej Wielowieyski (ur. 1927) – działacz katolicki i polityk, w latach 1972–1980 sekretarz Klubu Inteligencji Katolickiej w Warszawie; w sierpniu 1980 r. członek Komisji Ekspertów przy Prezydium Międzyzakładowego Komitetu Strajkowego, w 1981 r. kierownik zespołu ekspertów „Solidarności” działającego w ramach Ośrodka Prac Społeczno-Zawodowych, w latach 1981–1985 w Prymasowskiej Radzie Społecznej.

Dopiero za pontyfikatu Jana XXIII⁷ i po Soborze Watykańskim II nastąpiły modyfikacje programów kościelnych, ułatwiające kontakt z inteligencją, co jeszcze nie oznaczało ugruntowania wpływów. W sferze filozoficznej do pewnego stopnia zaznaczył się wówczas antropologizm chrześcijański – coś w rodzaju humanocentryzmu, w sferze stosunków z innymi kościołami – ostrożny ekumenizm, w płaszczyźnie politycznej deklarowano ponadustrojowość i zamiar efektywniejszego przyczynienia się do humanizowania stosunków społecznych. Przejawiano też pewien realizm i kompromisowość w polityce wschodniej. Faktyczna orientacja Kościoła w sferze stosunków społeczno-politycznych pozostała jednak zachowawcza.

Zmiany wpłynęły łągodząco na agresywność postawy kard[ynała] Stefana Wyszyńskiego, choć nigdy nie wyzbył się on skłonności do demagogicznych sposobów krytyki stosunków ustrojowych PRL. Co się tyczy jego postaw wobec inteligencji twórczej jako całości, cechowała go – przynajmniej w pierwszych powojennych dziesięcioleciach – daleko idąca nieufność, wynikająca zapewne z niewielkiej nadziei na pozyskanie jej sobie i Kościołowi. Dość przypomnieć konflikt kard[ynała] Wyszyńskiego z katoliczką „Więzią”⁸. Po dyskusji, jaką redakcja tego miesięcznika zorganizowała w roku 1968 na temat kleru i Soboru⁹, przedstawicielom duchowieństwa zabronił on publikowania ich wypowiedzi w tym czasopiśmie¹⁰. Swych uprzedzeń nie wyzbył się właściwie nigdy do końca. W roku 1975 doszło (w Gnieźnie) do pojednawczych rozmów z zespołem redakcyjnym „Więzi”¹¹.

Mniej więcej w tym samym czasie zadeklarowali swoją lojalność wobec kard[ynała] Wyszyńskiego niektórzy, dotychczas nastawieni wobec niego opozycyjnie członkowie Klubu Inteligencji Katolickiej w Warszawie. W roku 1977 kard[ynał] Wyszyński rzucił myśl, że w kościołach nie powinno zabraknąć miejsca nie tylko dla kapłanów, ale i twórców¹². Mimo wszystko, ciągle jeszcze nie doceniał on całej skali przysług, jakie odpowiednio zaprogramowana inteligencja twórcza mogłaby wyświadczać Kościołowi; sam stawał przede wszystkim na katolicyzm masowy, siermiężny, wyzbyty aspiracji

⁷ Biskup Rzymu, papież i suweren Państwa Watykańskiego od 28 X 1958 do 3 VI 1963 r.

⁸ „Więź” – katolicki miesięcznik społeczno-kulturalny wydawany od 1958 r. w Warszawie.

⁹ W numerze 7–8 „Więzi” z 1968 r. ukazał się zapis dyskusji o kondycji kleru katolickiego z udziałem ks. Bronisława Brzozowskiego, ks. Stanisława Głowy, o. Krzysztofa Kasznicy, ks. Leszka Kuca, ks. Władysława Piwowskiego, ks. Marcina Popiela, ks. Andrzeja Zuberbiera, ks. Juliana Żołnierkiewicza, Juliusza Eski, Bohdana Cywińskiego, Andrzeja Siemianowskiego i Andrzeja Wielowieyskiego. Zob. *Dyskusja o księżach w Polsce*, „Więź” 1968, nr 7–8, s. 3–36. Na temat soboru w 1968 r. nie było osobnej dyskusji redakcyjnej.

¹⁰ A. Friszke, *Oaza na Kopernika. Klub Inteligencji Katolickiej 1956–1989*, Warszawa 1997, s. 107–108.

¹¹ Autor ma zapewne na myśli spotkanie Tadeusza Mazowieckiego i towarzyszących mu członków zespołu redakcji z prymasem Stefanem Wyszyńskim, które z inicjatywy i na zaproszenie prymasa odbyło się w Gnieźnie 11 VI 1975 r. Zob. K. Wóycicki, *Z Mazowieckim w Gnieźnie u prymasa Wyszyńskiego*, „Więź” 2013, nr 4, s. 26–33.

¹² W wystąpieniu wygłoszonym 30 IV 1977 r. w kościele św. Anny w Warszawie, na zakończenie III Tygodnia Kultury Chrześcijańskiej, prymas powiedział m.in.: „Może Was nieco niepokoić, że stajecie przed ołtarzami, by powiedzieć to, czego serce wasze pragnie. Wiedźcie, że to jest wasze miejsce. Wystarczy tu miejsca i dla Was, i dla kapłanów, którzy są sługami Narodu. Zrozumcie się wzajemnie. Każdy z Was jest wielkością. Trzeba w to wierzyć. [...] Wystarczy miejsca i chleba w świątyniach Bożych i dla Ewangelii, i dla waszej twórczości, którą ubogacie życie Narodu. Bóg Wam zapłać!” (S. Wyszyński, *Z rozważań nad kulturą ojczystą*, Poznań–Warszawa 1979, s. 245).

intelektualnych. W wyborze takiego modelu pewne znaczenie odegrał programowy autokratyzm Wyszyńskiego: katolicyzmem „ludowym” hierarchii kościelnej łatwiej jest manipulować.

Nieufności wobec inteligencji nie przejawia już obecny prymas kard[ynał] J[ózef] Glemp. Jego kontakty z twórcami i odtwórcami kultury bywają częste, a oddziaływanie na nich – ze względów taktycznych raczej powściągnięte, do czego środowisko ekstremistyczne odnosi się z nieukrywaną dezaprobatą. Zarazem jednak na różne sposoby zachęca on kler do ciągłego wzmagania aktywności Kościoła wśród twórców i toleruje ich tendencje klerykalne, a niekiedy nawet pewną opozycyjność.

3. Mecenat Kościoła wobec kultury

Obecne oddziaływanie Kościoła na twórców ma charakter nie tylko propagandowy. Jest ono także autentycznym, zróżnicowanym i wielokierunkowym wspieraniem, zarówno psychologicznym, materialnym jak i organizacyjnym, określonych artystycznych i politycznych tendencji wśród twórców, co m.in. wyraża się, przyjmowaniem przez parafie i inne instytucje kościelne roli impresariów (zapewnianie i frekwencji, odpowiednich lokali i innych warunków występów), a także inspirowaniem twórców i odtwórców i to w sensie dwojakim: 1) filozoficzno-religijnym i politycznym oraz 2) konkretnymi tematami. Jedną z form religijnej inspiracji jest katechumenat (przygotowanie do chrztu i komunii) twórców – niekatolików. Istnieje on np. przy duszpasterstwie środowisk twórczych w Warszawie. W naszym kraju Kościół popiera w kulturze i sztuce nie tylko nastawienia religijne, co naturalnie jest samo przez się zrozumiałe, ale również klerykalizm i opozycyjność na ogół wszakże nie ekstremistyczną¹³ taką jednak, której nie można zaakceptować w obiegu oficjalnym. Jako przykład popierania takich tendencji można podać zezwolenie na wystawienie sztuki Ernesta Brylla¹⁴ „Wieczernik”¹⁵. Wreżyserowana w kwietniu 1985 r. przez A[ndrzeja] Wajdę była grana w Warszawie, w kościele przy ul. Żytniej¹⁶, a w Gdańsku w 3 [trzech] tamtejszych obiektach sakralnych, siłami dwóch zespołów, w innej już jednak – jak się zdaje – reżyserii¹⁷. W tym

¹³ Niekiedy jest to wszakże popieranie opozycyjności właśnie ekstremistycznej, czego przejawem była zgoda na wystawienie „Małej apokalipsy” Tadeusza Konwickiego w dolnym kościele parafii św. Józefa w Ursusie. Spektakl, na motywach powieści pisarza został przygotowany przez Teatr ósmego Dnia i odbył się 14 października 1985 r. [przypis E. Sztekker].

¹⁴ Ernest Bryll (ur. 1935) – literat, poeta, kierownik artystyczny zespołu filmowego „Silesia” (1978–1983).

¹⁵ Dramat autorstwa Ernesta Brylla, w którym wydarzenia odbywające się po ukrzyżowaniu Jezusa, a zwłaszcza zachowanie się uczniów ukrzyżowanego, osadzono w kontekście sytuacji Polski i Polaków po wprowadzeniu stanu wojennego.

¹⁶ W kościele Miłosierdzia Bożego przy ul. Żytniej w Warszawie; reżyseria: Andrzej Wajda, kostiumy: Krystyna Zachwatowicz, oprac. muzyczne: Tadeusz Kaczyński, oświetlenie: Edward Kłosiński; wykonawcy: Krystyna Janda (Magdalena), Michał Bajor (Judasz), Tadeusz Borowski, Jerzy Zelnik (Nikodem), Krzysztof Kolberger, Daniel Olbrychski (Nieznajomy), Jarosław Kopaczewski (Piotr), Olgierd Łukaszewicz (Tomasz), Maciej Orłoś (Jan), Piotr Machalica (Jakub), Tadeusz Chudecki (Uczeń I), Mirosław Konarowski (Uczeń II). Od kwietnia do maja 1985 r. odbyło się 15 przedstawień (*Teatr drugiego obiegu. Materiały do kroniki teatru stanu wojennego 13 XII 1981 – 15 XI 1989*, oprac. i red. J. Krakowska-Narożniak, M. Waszkiel, mat. zebrał zespół pod kier. M. Fik, Warszawa 2000, s. 130–131).

¹⁷ Autor ma na myśli inscenizację *Wieczernika* w reżyserii Haliny Słojewskiej, ze scenografią Mariana Kołodzieja i muzyką Bolesława Grabowskiego, której premiera odbyła się 4 IV 1985 r. w kościele Matki Boskiej Cze-

dramacie pasywnym przewijają się liczne i nieprzyjazne odniesienia i aluzje do współczesnej polskiej rzeczywistości.

Na temat swej sztuki, w wywiadzie dla „Przeglądu Katolickiego” (nr 16) E[rnest] Bryll powiedział, że jego zamiarem było zobrazowanie tego co ważne „na dziś”, w tym ambicji, rozczarowań i psychozy strachu¹⁸.

O poparciu, jakiego Kościół niekiedy udziela opozycyjnym twórcom piszą otwarcie niektórzy publicyści katoliccy w Polsce. Przytoczmy tu tylko ocenę twórczości malarzkiej i postawy politycznej czterech twórców z krakowskiej grupy „Wprost”¹⁹ (ocenę tę w swym trzecim ubiegłorocznym numerze zamierzał zamieścić jezuicki „Przegląd Powszechny”)²⁰: „Malarstwo »wprostowców« jest malarstwem figuratywnym, żywo reagującym na rzeczywistość tak polityczną, jak społeczną i obyczajową. W galerii państwowej (gdyby chcieli tam wystawiać) mieliby czterej krakowianie kłopoty z cenzurą polityczną: zawsze zresztą ją mieli. W Muzeum Diecezjalnym szczęśliwie nie miało to miejsca”²¹.

Kościół popiera twórców o bardzo różnych światopoglądach, często nawet mu obcych, tolerując w obiektach sakralnych i w czasopiśmie kościelnych ich ostentacyjną odrębność filozoficzną, za cenę ich opozycji wobec władz państwowych. Na tę tolerancję zwrócił uwagę m.in. Wiktor Woroszyński w „Więzi” („Zapiski z kwartalnym opóźnieniem”²²), wspominając, że ani od niego ani od innych nie żądano, gdy miał czytać swe wiersze, utworów religijnych, zadowolając się tymi, które przedstawił. Uczestnictwo niektórych twórców w kościelnych imprezach wcale nie oznacza „ureligijnienia” ich twórczości. Przypomnijmy tu, że np. obecna twórczość Juliana Strykowskiego²³ czy Marka

---

stochowskiej w Gdańsku. Łącznie odbyły się nie trzy, lecz 22 przedstawienia tego tytułu w różnych kościołach na Wybrzeżu. Główni wykonawcy: Halina Słojewska, Halina Winiarska, Zbigniew Bajor, Zbigniew Gawroński, Stefan Iżyłowski, Wojciech Kaczanowski, Jerzy Kiszki, Andrzej Nowiński, Maciej Szumieli, Roman Talarczyk, Jarosław Tyrański. Zob. *Teatr drugiego...*, s. 130.

¹⁸ Pierwszy numer „Przeglądu Katolickiego” ukazał się w 1984 r. Wydawcą pisma była Archidiecezja Warszawska. W numerach z lat 1984–1985 nie umieszczono wywiadu z Ernestem Bryllem.

¹⁹ „Wprost” – grupa artystyczna założona w 1966 r. w Krakowie przez absolwentów Wydziału Malarstwa krakowskiej Akademii Sztuk Pięknych: Macieja Bieniasza, Zbysłuta Grzywacza, Leszka Sobockiego, Jacka Waltosia i Barbarę Skąpską, którzy po roku przestali brać udział w wystawach grupy. „Wprostowcy” wystąpili przeciwko dominującej wówczas w malarstwie abstrakcji i opowiedzieli się za figuratywnością, antyestetyzmem i antyformalizmem. W swoich dziełach podejmowali m.in. tematy społeczne, polityczne oraz zagadnienia egzystencjalne (M. Maksymczak, *Bunt przeciw władzy i formalizmowi. Próba interpretacji twórczości grupy Wprost*, Warszawa 2017).

²⁰ Artykuł ukazał się w trzecim numerze „Przeglądu Powszechnego”. Zob. N. Cieślińska, *Najtrudniej o normalność*, „Przegląd Powszechny” 1985, nr 3 (763), s. 472–478.

²¹ Fragment cytowany przez Sztékera w druku wyglądał następująco: „Malarstwo »Wprostowców« jest malarstwem figuratywnym, niekiedy świetnym, innym razem chybionym czy przegadany. Ale żywym, ostro reagującym na naszą rzeczywistość [– – –] [Ustawa o kontroli publikacji i widowisk z 31 VII 1981 r., art. 2, pkt 1 (Dz.U. nr 20, poz. 99, zm. 1983 Dz.U. nr 44, poz. 204)]. W kościele mogliby obok cenzury politycznej – u niektórych księży ostrożniejszej niż państwowa – mieć dodatkowo cenzurę obyczajową. W Muzeum Archidiecezjalnym, jak rozumiem, szczęśliwie nie miało to miejsca” (N. Cieślińska, *Najtrudniej o normalność...*, s. 473–474).

²² Tytuł stałej rubryki Wiktora Woroszyńskiego na łamach „Więzi”.

²³ Julian Strykowski, właśc. Pesach Stark (1905–1996) – polski literat pochodzenia żydowskiego, autor opowiadań, dramaturg i dziennikarz, członek PZPR (1948–1966), sygnatariusz Listu 59, członek Towarzystwa Kursów Naukowych, po wprowadzeniu stanu wojennego związany z opozycją demokratyczną.

Nowakowskiego²⁴ nie mieści się w ramach kultury katolickiej. Ten podyktowany względami taktycznymi liberalizm wynika, co paradoksalne, z jego integryzmu. Dla zdobycia i utrzymania możliwości sterowania różnymi zjawiskami życia społecznego, w tym również w sferze kultury, Kościół dzisiaj musi tolerować także takie tendencje, z którymi nie może się w pełni utożsamiać²⁵.

Błędne byłoby mniemanie, że Kościół gotów jest przyjąć biernie wszystko to, co twórcy kultury zechcą mu zaproponować. Niektóre ze spektakli i programów artystycznych czynniki kościelne modyfikują lub odrzucają, inne – tolerują, a nawet akceptują. Ta metoda pozwala im prowadzić zarówno wobec władz państwowych i wiernych, jak i twórców złożoną grę polityczną.

Niektórzy z twórców skupionych wokół Kościoła uczestniczą w tworzeniu, a co najmniej w popularyzowaniu w obiektach sakralnych i kościelnych opozycyjnych koncepcji współczesnej kultury polskiej. Ich zdaniem kultura powinna być wyemancypowana od władz państwowych (ale przecież nie od swego kościelnego mecenasa, którego oni idealizują traktując jako czynnik wspierający, a nie ograniczający kulturę). Następnie – ich zdaniem – kultura powinna sprzyjać działalności Kościoła, dezawuuując przy tym nurty i twórców popieranym przez Państwo. Musi też być w miarę otwarta na nurty i tendencje niekatolickie (ta koncepcja „otwartości” kultury jest w Polsce podyktowana doraźnymi względami politycznymi). Wspomnę tu nawiasem, że w czasopiśmie katolickich zaczyna się pisać o wykształcaniu się religijnej kultury masowej, której jednym ze współtwórców ma być jakoby Jan Palusiński, salezjanin z Krakowa, „dyrektor Sacrosongu”.

Oczywiście, działalności kulturalnej w Kościele nie sposób utożsamiać w każdym przypadku z działalnością opozycyjną. Wystarczy choćby przypomnieć tu poświęcone wyłącznie sprawom warsztatu aktorskiego wystąpienie Maji Komorowskiej²⁶, w czasie „Warmińskich Dni Kultury Chrześcijańskiej” (28–29 IX 1985 r.)²⁷ lub wygłaszanie przez aktorów patriotycznych tekstów z okazji kolejnych rocznic Konstytucji 3 Maja.

Niesłuszne byłoby mniemanie, jakoby tylko hierarchia kościelna i część księży z niższych szczebli hierarchicznych dążyła do zwiększenia liczby i różnorodności środków przekazu dla twórców z Kościołem związanych; niekiedy sami twórcy zgłaszają takie dezyderaty, o czym świadczy np. wypowiedź A[ndrzeja] Wajdy w czasie dyskusji zorganizowanej w roku 1984 przez redakcję „Przeglądu Katolickiego”²⁸, a także odtworzona

²⁴ Marek Nowakowski (1935–2014) – literat, pisarz i publicysta, przedstawiciel tzw. małego realizmu, w swojej twórczości podejmował m.in. wątki losów ludzi z tzw. marginesu społecznego, żyjących na peryferiach.

²⁵ Opinię tę zawdzięczam tow. Jerzemu Śliwińskiemu, dyrektorowi Wydziału do spraw Wyznań Urzędu m. Warszawy [przypis E. Sztekker].

²⁶ Maja Komorowska (ur. 1937) – aktorka teatralna i filmowa, aktorka Teatru 13 Rzędów i Teatru Laboratorium (1961–1968), następnie kolejno Teatru Współczesnego (1968–1970) i Teatru Polskiego we Wrocławiu (1970–1972), wreszcie Teatru Współczesnego w Warszawie (od 1972 r.).

²⁷ W dniach 27–29 IX 1985 r. w Olsztynie odbyły się „Warmińskie Dni Duszpasterskie”, a nie – jak twierdzi Sztekker – „Warmińskie Dni Kultury Chrześcijańskiej”. Poza tym 28 września wykład pt. *Wychowanie w rodzinie a telewizja* wygłosiła Jadwiga Komorowska, a nie Maja Komorowska. O zawodzie aktora dzień wcześniej mówiła Halina Mikołajska (A. Dworak, *Film a religia*, „Przegląd Katolicki” 1985, nr 39, s. 3; *Instytut Kultury Chrześcijańskiej im. Jana Pawła II w Olsztynie wczoraj i dziś 1979–1999*, red. M. Borzyszkowski, M. Dagieli, Olsztyn 1999, s. 180–182).

²⁸ We wspominałej dyskusji Wajda nie zgłasza takich postulatów, ale niewykluczone, że się pojawiły, gdyż przy dwóch wypowiedziach reżysera zaznaczono ingerencję cenzury. Być może Sztekker miał dostęp do wersji

z magnetowidu w czasie wspomnianych już „Warmińskich Dni Kultury Chrześcijańskiej” prelekcja K[rzysztofa] Zanussiego²⁹ pt. „Epoka komunikacji audiowizualnej”³⁰. W prelekcji tej Zanussi wyraził się, że „dotychczas Kościół nie wykorzystywał należycie tak nośnych środków przekazu jak film i telewizja”.

Kościół w Polsce – jak tu już stwierdziliśmy – nie tylko oddziałuje na twórców swoją ogólną polityczną, filozoficzną i religijną propagandą, ale i konkretną inspiracją tematyczną. Jej przykłady są liczne. W czasie spotkania młodzieży Liceum Plastycznego z Dyrekcją Muzeum Diecezjalnego w Lublinie (10–12 XII 1982 r.) zaproponowano młodemu plenerowi z religijną sugestią tematyczną.

W związku z zorganizowanym przez Towarzystwo Salezjańskie kongresem młodzieży „Warszawa 85” zaplanowano konkurs na pieśń i piosenkę religijną³¹. Wystawa malarstwa młodych we Wrocławiu w 1985 r. miała znaczenie inspirujące i także znaczenie będzie zapewne miała w bliskiej przyszłości³². Rolę niewątpliwie inspirującą odgrywa corocznie organizowany festiwal piosenki religijnej. Przypomnijmy, że pierwszą taką imprezę, w roku 1969, zorganizowali Salezianie. Pewnej atrakcyjności przydaje „Sacrosongom” udział wykonawców zagranicznych. Np. w Mistrzejowicach występowali Jugosłowianie, Austriacy i Włosi³³.

Pewną nowością jest fakt, że Kościół inspirował konkretnymi tematami już nie tylko twórców dojrzałych, ale i początkujących, a więc rozmaite generacje. W inspirowaniu młodych taką rolę odgrywa np. galeria plastyki „Kontakt”, przy duszpasterstwie akademickim we Wrocławiu. Watykan wspiera tę inspirującą rolę Kościoła w Polsce. Wśród nagród, jakie przyznano niektórym twórcom uczestniczącym we wspomnianej wystawie były stypendia: na miesięczny i dwutygodniowy pobyt we Włoszech. Ze swej strony papież Jan Paweł II nie zaniedbuje okazji podsycania nastrojów kontestacyjnych wśród twórców, kierując do nich różne aluzyjne wypowiedzi, dostosowane do ich wyczulenia emocjonalnego. Tak było m.in. 22 lipca 1985 r. na spotkaniu w Castel Gandolfo z dużą grupą Polaków, w której znajdowali się twórcy kultury. Papież powiedział wówczas, że msza, którą dla nich właśnie odprawił poświęcona była tym, którzy w Polsce cierpią „nie tylko fizycznie, ale i moralnie”³⁴. W ogóle Watykan, a zwłaszcza papież przywią-

nieocenzurowanej. Zob. *W porę i nie w porę. O Kościele i kulturze rozmawiają Maria Anto, Julia Hartwig, Anna Nehrebecka, Stefan Bratkowski i Andrzej Wajda*, „Przegląd Katolicki” 1984, nr 27–28, s. 7.

²⁹ Krzysztof Zanussi (ur. 1939) – reżyser i scenarzysta filmowy, teatralny i telewizyjny, producent filmowy, publicysta i pedagog, wiceprezes Stowarzyszenia Filmowców Polskich (1971–1983), od 1987 r. członek Komitetu Kinematografii.

³⁰ Krzysztof Zanussi nie wygłosił osobiście prelekcji pt. *Epoka komunikacji audiowizualnej*, zaplanowanej na 27 IX 1985 r., tylko wcześniej ją nagrano i odtworzono z taśmy magnetycznej (A. Dworak, *Film a religia...*, s. 3; *Instytut Kultury Chrześcijańskiej...* s. 180–182).

³¹ T. Borkowski, J. Giebułtowicz, *Salezjański Kongres Młodzieży*, „Przegląd Katolicki” 1985, nr 25, s. 2.

³² Ogólnopolska Wystawa Młodych „Droga i Prawda” w kościele Świętego Krzyża we Wrocławiu.

³³ XIV Festiwal Piosenki Religijnej „Sacrosong” odbył się w dniach 27–30 IX 1984 r. w kościele Świętego Maksymiliana Marii Kolbego w Nowej Hucie-Mistrzejowicach (Ł. Marek, *Symbioza Kościoła krakowskiego...*, s. 110; *eadem, Aneks nr 1: Kościół krakowski i kultura niezależna – kalendarium ważniejszych wydarzeń (1980–1989)* [w:] *Kościół i kultura niezależna...*, s. 238).

³⁴ Jan Paweł II na spotkaniu z twórcami kultury 22 VII 1985 r. w Castel Gandolfo powiedział, że odprawił mszę św. „za Ojczyznę i za wszystkich Polaków [...] tych, którzy żyją w Ojczyźnie i tam pracują, tam tworzą, tam

zują ogromne znaczenie do ustawiczności i eskalacji oddziaływań Kościoła na twórców. Świadczy o tym m.in. blisko 4-godzinna rozmowa Jana Pawła II z ks. Wiesławem A[leksandrem] Niewęgłowskim³⁵, duszpasterzem stołecznych środowisk twórczych, w czasie pobytu w Rzymie warszawskiej grupy twórców kultury, we wrześniu 1985 r.

Dodatkowe funkcje inspirujące twórców spełniają też nagrody międzynarodowe, jak np. przyznana w roku 1975 K[rzysztofowi] Zanussiemu za film „Bilans kwartalny”³⁶ – nagroda Międzynarodowego Katolickiego Biura Filmowego³⁷. Złożonej wymowy tych nagród nie należy jednak upraszczać. Przypomnijmy tu tylko nagrodę katolicką, którą w Mannheim (RFN) uzyskał w roku 1983 radziecki film „Męskie wychowanie”, w reżyserii U[zmaana] Saparowa, ukazujący wzorcowy przykład wychowania 8-letniego dziecka wyłącznie przez ojca³⁸.

Wyróżnienia literackie i naukowe w PRL Kościół przyznawał już od dawna. Przykładem mogą być nagrody ustanowione z inspiracji zespołów redakcyjnych „Tygodnika Powszechnego” i „Tygodnika Warszawskiego” w lutym 1948 r. przez Nadzwyczajną Konferencję Plenarną Episkopatu. Otrzymali je wówczas Konrad Górski³⁹, Władysław Jan Grabski⁴⁰, Wojciech Bąk⁴¹, Jerzy Zawieyski⁴² i Jerzy Kierst⁴³. W ówczesnych warunkach siła inspirująca tych nagród, w związku ze znaczną rezerwą, jaką wobec Kościoła przejawiały liczne środowiska twórcze – była niewielka. W ostatnich latach Episkopat nie przyznawał regularnie żadnych nagród, co w Radio Watykańskim spotkało się z otwartą krytyką ks. Janusza St[anisława] Pasierba⁴⁴, dobrego historyka sztuki, ale trzeciorzędnego poety, czynnego w warszawskim duszpasterstwie środowisk twórczych.

Kościół obecnie, w stopniu dotychczas nieznanym w historii Polski Ludowej, ułatwia twórcom (i odtwórcom) ekspresję ich artystycznych osobowości. Odbyna się to w różnych formach, a więc w ramach organizowanego corocznie w różnych diecezjach, wielo tematycznego bloku imprez artystycznych i odczytowych (tzw. Dni Kultury Chrześcijańskiej), w formie nieregularnych spotkań indywidualnych twórców i odtwór-

---

się trudzą, tam cierpią, tam podtrzymują światło nadziei”, oraz w dalszej części przemówienia poprosił, by ci, którzy przybyli na spotkanie, „pозdrowili od[e] mnie wszystkich chorych, cierpiących, cierpiących również w znaczeniu moralnym – czasami te cierpienia są jeszcze dotkliwsze, aniżeli cierpienia fizyczne”. Zob. *Przemówienie Ojca Świętego Jana Pawła II wygłoszone po Mszy św. w Castel Gandolfo 22 lipca 1985 roku [w:] 25 lat Duszpasterstwa...*, s. 12–13.

³⁵ Wiesław Aleksander Niewęgłowski (ur. 1941) – katolicki ksiądz, duszpasterz akademicki w kościele Świętej Anny w Warszawie (1974–1982), inicjator Tygodni Kultury Chrześcijańskiej (1975) oraz Duszpasterstwa Środowisk Twórczych (1978), Krajowy Duszpasterz Środowisk Twórczych (1978–2012).

³⁶ Dramat psychologiczny z 1974 r. w reżyserii Krzysztofa Zanussiego.

³⁷ Nagroda Office catholique international du cinéma (OCIC, Międzynarodowa Katolicka Organizacja Filmowa) przyznana na MFF w Berlinie.

³⁸ Film *Męskie wychowanie* otrzymał w 1983 r. nagrodę główną na Międzynarodowym Festiwalu Filmowym w Mannheim i Heidelbergu (Mannheim-Heidelberg International Filmfestival).

³⁹ Konrad Górski (1895–1990) – historyk i teoretyk literatury.

⁴⁰ Władysław Jan Grabski (1901–1970) – pisarz, poeta i publicysta.

⁴¹ Wojciech Bąk (1907–1961) – pisarz, poeta i prozaik.

⁴² Jerzy Zawieyski (1902–1969) – pisarz, eseista, redaktor, katolicki działacz polityczny, poseł na sejm (1957–1969), członek Rady Państwa PRL (1957–1968).

⁴³ Jerzy Kierst (1911–1988) – prozaik, poeta, krytyk teatralny i tłumacz.

⁴⁴ Janusz Stanisław Pasierb (1929–1993) – ksiądz katolicki, historyk sztuki, poeta i eseista, wykładowca akademicki, długoletni duszpasterz w parafii Świętej Teresy na Powiślu w Warszawie.

ców lub niewielkich grup z odbiorcami w parafiach (np. spotkania Maji Komorowskiej i Joanny Szczepkowskiej⁴⁵), w ramach festiwalu piosenki i pieśni religijnej, w formie wystaw plastycznych i fotograficznych.

Pomysł organizowania w Polsce „Tygodni Kultury Chrześcijańskiej” pochodzi od kard[ynała] S[tefana] Wyszyńskiego, który zaczerpnął go zresztą z Francji. Jeden z pierwszych „Tygodni” zorganizowano już w roku 1958 (8–13 IV) we Wrocławiu⁴⁶. Jednak pierwszy „Tydzień Kultury Chrześcijańskiej” inaugurujący cykl corocznych imprez zorganizowano dopiero w 1975 r. (w Warszawie), w dniach od 20 do 27 kwietnia. Na przełomie września i października 1985 r. sekretariat Duszpasterstwa Środowisk Twórczych i ich warszawski duszpasterz ks. Wiesław A[leksander] Niewęglowski zbierali wśród twórców propozycje i projekty dotyczące programu już jedenastego z kolei „Tygodnia Kultury Chrześcijańskiej”, zaplanowanego na listopad ubiegłego roku⁴⁷. W Krakowie pierwszy taki „Tydzień” zorganizowano dopiero w 1980 r.⁴⁸

Do programów „Dni Kultury Chrześcijańskiej” organizatorzy nie raz włączają szkodliwe politycznie prelekcje o charakterze popularnym i oświatowym. Przykładem może tu być choćby program „Dni Kultury Chrześcijańskiej”, jakie odbyły się w Rabce, w dniach od 14 do 22 lipca 1985 r., w których czasie miejscowy wikariusz zamierzał propagować katolicko-„solidarnościowe” koncepcje samorządnego społeczeństwa i tendencyjne interpretacje nowszych dziejów Polski.

W programie „XI Tygodnia Kultury Chrześcijańskiej” w Warszawie (18–25 XI 1985 r.) przewidziano liczne imprezy poświęcone osobie ks. J[erzego] Popiełuszki, a przecież nawet niektórzy czołowi przedstawiciele hierarchii kościelnej przyznają już dziś otwarcie, że prowadził on działalność zdecydowanie opozycyjną, (por. wywiad, jakiego w listopadzie 1985 r. kard[ynał] J[ózef] Glemp udzielił włoskiemu tygodnikowi „Famiglia Cristiana”⁴⁹). Wyraźnie nieprzyjazne wobec PRL akcenty zawierał też wykład pt. „Chrześcijański rodowód Europy”, jaki Br[onisław] Geremek wygłosił w ramach ubiegłorocznego (1985) „Tygodnia Kultury Chrześcijańskiej” w Częstochowie. Niepożądane motywy polityczne wnoszą do programów „Tygodni Kultury Chrześcijańskiej” niektórzy członkowie Klubów Inteligencji Katolickiej.

W ostatnich latach możliwości ekspresji dla twórców w Kościele jeszcze bardziej zwiększyły się, m.in. dlatego, że kościelne imprezy kulturalne zaczęto organizować również poza miastami diecezjalnymi, np. w kilkunastu ośrodkach duszpasterskie diecezji łódzkiej. Te możliwości mogą w najbliższych latach jeszcze wzrosnąć, ponieważ liczne

⁴⁵ Joanna Szczepkowska (ur. 1953) – aktorka teatralna i filmowa, felietonistka, pedagog.

⁴⁶ Był to Tydzień Katolickiej Kultury Ziemi Zachodnich, zorganizowany przez Kurię Arcybiskupią Wrocławską z inicjatywy bp. Bolesława Kominka (*Tydzień Katolickiej Kultury Ziemi Zachodnich*, „Wrocławski Tygodnik Katolików” 1958, nr 16, s. 2; nr 17, s. 2).

⁴⁷ W dniach 19–26 XI 1984 r. odbył się X Tydzień Kultury Chrześcijańskiej. XI Tydzień Kultury Chrześcijańskiej zorganizowano w dniach 18–25 XI 1985 r. (*Kalendarium Duszpasterstwa Środowisk Twórczych [w:] 25 lat Duszpasterstwa...*, s. 93–94, 99–100).

⁴⁸ W dniach 19–24 V 1980 r. O programie tygodnia zob. Ł. Marek, *Aneks 2: Programy Tygodni Kultury Chrześcijańskiej w Krakowie (1980–1989) [w:] Kościół i kultura niezależna...*, s. 247–249.

⁴⁹ „Famiglia Cristiana” – włoski tygodnik katolicki wydawany przez oficynę Edizioni San Paolo należąca do zgromadzenia paulistów. Wywiad z ks. prymasem Józefem Glempe zob. „Famiglia Cristiana” 1985, nr 47.

spośród budowanych kościołów mają charakter wielofunkcyjny, obejmując również sale na cele odczytowe i imprezowe. Możliwości te zwiększą się jeszcze wskutek zorganizowania Diecezjalnych Ośrodków Kultury, czegoś w rodzaju kościelnych wojewódzkich lub międzywojewódzkich domów kultury.

Występy artystyczne nie raz odbywają się jednak w miejscach przeznaczonych już ściśle na cele sakralne. Tak np. w związku ze wspomnianym „Sacrosongiem” w Mistrzejowicach główna nawa kościelna spełniała rolę sali koncertowej, w której umieszczono fortepian, instrumenty perkusyjne, aparaturę nagłaśniającą, pulpity do nut itp. „Sowietskaja Kultura”⁵⁰ w swym numerze z grudnia 1983 r. trafnie zauważyła, że w Polsce często zamyka się zakładowe domy kultury, biblioteki i czytelnie, podczas gdy Kościół rzymskokatolicki zdobywa teren i zagarnia „ideologiczną dywidendę”⁵¹. Uwagi radzieckiego czasopisma odnosiły się do lat 1982 i 1983, ale czy nie są one w pewnej mierze aktualne także i obecnie?

Władze kościelne usiłują niekiedy otwarcie konkurować z mecenatem państwowym. Przykładem takiej tendencji był zorganizowanie (w dniach 20 XI do 8 XII 1985 r.) w kościele p[od] w[ezwaniem] [Najświętszej] Marii Panny i w Muzeum Archidiecezjalnym w Poznaniu wystawy połączonej ze sprzedażą dzieł plastycznych tych twórców, którzy negatywnie odnoszą się do imprez organizowanych pod auspicjami władz państwowych⁵². W zamiśle organizatorów ekspozycja ta miała stać się imprezą konkurencyjną w stosunku do Targów Sztuki „Interart 85”⁵³. Faktycznie takiej roli nie spełniła, ze względu na znacznie mniejszą skalę ekspozycji i ogólnie nie niższy poziom prac. W sumie wszystko to jest rodzajem sprawowania mecenatu nad niektórymi obszarami kultury, do którego zresztą Kościół zdaniem niektórych publicystów katolickich, np. K[rzysztofa] Kłopotowskiego⁵⁴ – ciągle jeszcze nie jest należycie przygotowany w zakresie opieki artystycznej i naukowej.

Dokładniejsze prześledzenie historii tego mecenatu w Polsce Ludowej byłoby zajęciem frapującym, ale nie może tu wchodzić w rachubę ze względu na rozległość i złożoność problematyki.

4. Przemiany form duszpasterstwa prowadzonego przez Kościół wśród twórców.

Rekolekcyjne dni skupienia obejmowały początkowo tylko pisarzy jako wyodrębnioną grupę twórców, których kler instruował przy tym wielokierunkowo, np. jaką postawę powinni oni przyjąć wobec zagadnień poruszanych w krajowej prasie. Na taki kierunek

⁵⁰ „Sowietskaja Kultura” – tygodnik społeczno-kulturalny wydawany w Moskwie, do 1991 r. organ prasowy KC Komunistycznej Partii Związku Sowieckiego, od 1991 r. ukazuje się pod nazwą „Kultura”.

⁵¹ W. Ganjuszkin, *I jego wozwodit młodym*, „Sowietskaja Kultura” 1983, nr 143, s. 7.

⁵² Krajowa wystawa malarstwa, rysunku, plakatu, fotografii i medalierstwa *Nadzieja jest w was, pokój i młodzi idą razem* zorganizowana w październiku 1985 r. przez Jerzego Bąka i Juliusza Kowalskiego wraz z zespołem artystów poznańskich, związanych z tamtejszym DŚT. Wystawy prezentowano w poznańskim kościele NMP i w Muzeum Archidiecezjalnym w Poznaniu od 10 do 31 XII 1985 r. Sztekker błędnie podał daty ekspozycji (A. Wojciechowski, *Czas smutku, czas nadziei. Sztuka niezależna lat osiemdziesiątych*, Warszawa 1992, s. 160; *Plastyka w służbie Ewangelii*, „Przewodnik Katolicki” 1986, nr 10, s. 2).

⁵³ II Targi Sztuki Krajów Socjalistycznych „Interart 85” odbyły się w Poznaniu w dniach 24 XI–1 XII 1985 r. (*Interart 85. 2 Targi Sztuki Krajów Socjalistycznych, Poznań 24 XI–1 XII 85 r.*, red. A. Kreczmar, I. Wierzbička, Warszawa 1985).

⁵⁴ Krzysztof Kłopotowski (ur. 1946) – historyk, dziennikarz i krytyk filmowy, w latach 1987–1999 przebywał w USA.

oddziaływań wskazuje protokół z Nadzwyczajnej Konferencji Plenarnej Episkopatu, która odbyła się 5 lutego 1948 r.

Wyspecjalizowane duszpasterstwo, nacelowane wyłącznie na środowiska twórcze i uwzględniające ich specyfikę jest wynalazkiem stosunkowo niedawnym. W poszczególnych diecezjach tego rodzaju duszpasterstwo powoływane było w różnym czasie. Tak np. duszpasterstwo środowisk twórczych w Warszawie powstało na mocy dekretu kard[ynała] S[tefana] Wyszyńskiego dopiero w marcu 1981 r. W Lublinie jeszcze we wrześniu czy październiku 1982 r. zorganizowanie takiego duszpasterstwa było tylko w sferze kościelnych projektów. Jeszcze dotychczas, z różnych względów, nie wszędzie ono istniało.

W niektórych diecezjach powstały już rady biskupie do spraw kultury (na wzór rady watykańskiej). W kuriach diecezjalnych powołano odrębne referaty kultury chrześcijańskiej, które zresztą wykazują niekiedy tendencje centralizujące, nie przejawiając innej aktywniejszej działalności.

W zamierzeniach hierarchii twórcy nie muszą się jednak bynajmniej formalnie wiązać z Kościołem. Może najważniejsza jest dla niej kwestia ich dyspozycyjności w grupach nieformalnych. Z drugiej wszakże strony kościelne śluby, pogrzeby, a zwłaszcza nawrócenia osób ze środowiska twórczego mają dla Kościoła szczególnie ważne znaczenie propagandowe. Przypomnijmy tu choćby wymowę kościelnego pochówku Mieczysława Jastruna⁵⁵, dwukrotnego laureata nagrody państwowej (1950, 1955), poety niewątpliwie wybitnego. Jego pogrzeb (1 I 1983 r.) poprzedziło nabożeństwo, które odprawił bp Władysław Miziołek⁵⁶. W wygłoszonej homilii poeta ks. Jan Twardowski⁵⁷ wspomniał o dojściu Jastruna do Boga „w końcowej fazie życia”. Przypomnijmy też rozgłosne echa chrztu Pawła Hertza⁵⁸ (w Rzymie) i w Warszawie chrztu Juliana Strykowski, laureata nagrody państwowej z roku 1952.

5. Episkopat i papież wobec związków twórczych w latach 1982 i 1983 i w okresie późniejszym.

W latach 1982 i 1983 Episkopat opowiadał się za reaktywowaniem związków twórczych razem z ich elementami opozycyjnymi (niektórymi zarządami głównymi i podporządkowanymi). O takim właśnie stanowisku świadczy m.in. wymowa opublikowanego w dniu 25 lutego 1983 r. komunikatu końcowego 190 Konferencji Plenarnej Episkopatu. „Biskupi z głęboką troską – czytamy tam m.in. – śledzą problemy nurtujące środowiska twórców kultury i sztuki, których udział w życiu kraju jest niezbędnym. Ludzie sztuki i kultury muszą mieć zapewnione właściwe warunki życia [pracy] i zrzeszania się”⁵⁹. Na audyencji generalnej, w dniu 16 marca 1983 r. papież poparł tę tendencję⁶⁰.

⁵⁵ Mieczysław Jastrun (1903–1983) – poeta, prozaik i tłumacz.

⁵⁶ Władysław Miziołek (1914–2000) – ksiądz katolicki, biskup pomocniczy warszawski (1969–1992), biskup senior archidiecezji warszawskiej (1992–2000).

⁵⁷ Jan Twardowski (1915–2006) – ksiądz katolicki, poeta, rektor kościoła Opieki Świętego Józefa Oblubieńca Niepokalanej Bogurodzicy Maryi w Warszawie.

⁵⁸ Paweł Hertz (1918–2001) – pisarz, poeta, tłumacz i wydawca.

⁵⁹ *Komunikat 190 Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski* [w:] *Komunikaty Konferencji Episkopatu Polski 1945–2000*, wstęp i oprac. J. Żaryn, Warszawa–Poznań 2006, s. 273.

⁶⁰ Podczas audyencji generalnej 16 III 1983 r. papież podsumował swoją podróż apostołską po krajach Ameryki Łacińskiej. Niewykluczone, że autor miał na myśli nieformalną wypowiedź papieża, udzieloną poza protokołem,

Był to – jak pamiętamy – okres, w którym zaczynała się stopniowa normalizacja, władze państwowe umacniały się, a twórcy partyjni i niektórzy niezrzeszeni (np. Jerzy Harasymowicz⁶¹) nalegali na wyeliminowanie ze związków twórczych opozycji politycznej. Niewątpliwie ówczesne stanowisko Episkopatu w tej kwestii przyczyniło się do opóźnienia normalizacji.

Stanowisko władz państwowych było odmienne od postawy Episkopatu. Przypomnę tutaj, że np. działalność Związku Literatów Polskich została przez władze administracyjne zawieszona 18 grudnia 1981 r., a 12 września 1983 r. został on rozwiązany wskutek kategoriycznej opozycyjności jego Zarządu Głównego, którego prezesem był wówczas Jan Józef Szczepański⁶². Utworzenie nowego związku nastąpiło 4 listopada 1983 r.⁶³ Podobnym przekształceniom podlegały wówczas inne związki twórcze.

Stanowisko Kościoła wobec organizacji zrzeszających twórców i odtwórców kultury było w owym okresie analogiczne do tego, jakie zajmował on wobec zawieszonych „Solidarności”. Po rozwiązaniu tych opozycyjnie nastawionych związków twórczych, Kościół nie domagał się jednak ich reaktywowania.

6. Odnoszenie się biskupów do klerykalizmu, do opozycyjności i do świeckiej działalności kulturalnej niektórych twórców w Kościele.

Postawy biskupów w rozmowach z przedstawicielami władz państwowych na temat opozycyjnej, klerykalnej i świeckiej działalności kulturalnej niektórych twórców w Kościele nierzadko bywają pokrętne i nieszczerze. I tak np. na posiedzeniu Komisji Wspólnej Rządu i Episkopatu, w dniu 24 kwietnia 1985 r. abp Br[onisław] Dąbrowski⁶⁴ wspominał, że z jego sprzeciwem i stanowczym zakazem spotkało się zorganizowanie przedstawień „Wieczernika” w kościele przy ul. Żytniej, w okresie „triduum sanctum”^a, czyli trzydniowego uroczystego nabożeństwa wielkotygodniowego (21–23 IV). Zakaz ten – jak się okazało – nie dotyczył wszakże następnych dni, skoro już 24 kwietnia 1985 r., a więc w dniu, w którym odbywało się wspomniane posiedzenie Komisji Wspólnej, znowu wystawiono tę sztukę.

Z drugiej strony działalność duszpasterstwa środowisk twórczych nierzadko narusza – trudno w każdym przypadku dociec czy spontanicznie czy też z czyjejś inspiracji – wspólne ustalenia władz kościelnych i państwowych. Wystarczy tu choćby wspomnieć zapewnienie, jakie w dniu 23 kwietnia 1985 r. otrzymał Wojewoda Wrocławski⁶⁵

---

nieumieszczoną w stenogramach i zapisach nauczania papieskiego wydanych drukiem (Jan Paweł II, *Nauczanie papieskie 1983 (styczeń–czerwiec)*, t. 6, cz. 1, oprac. E. Weron, A. Jaroch, Poznań 1998, s. 344–346).

^a Powinno być: Triduum Sacrum.

⁶¹ Jerzy Harasymowicz-Broniuszyc (1933–1999) – poeta, po 13 XII 1981 r. popierał politykę władz.

⁶² Jan Józef Szczepański (1919–2003) – pisarz, eseista i tłumacz, prezes Związku Literatów Polskich (1980–1981/1983).

⁶³ Obecnie Związek Literatów Polskich skupia ok. 800 członków, wśród nich takich wybitnych twórców, jak: Halina Auderska, Roman Bratny, Bohdan Czeszko, Leopold Buczkowski, Jerzy Putrament i Jerzy Harasymowicz [przypis E. Sztekker].

⁶⁴ Bronisław Dąbrowski (1917–1997) – duchowny katolicki, orionista, biskup pomocniczy warszawski (1962–1993), sekretarz generalny Konferencji Episkopatu Polski (1969–1993), biskup senior archidiecezji warszawskiej (1993–1997).

⁶⁵ Janusz Owczarek (ur. 1932) – zastępca członka KC PZPR (1975–1981), wojewoda legnicki (1975–1979), wojewoda wrocławski (1979–1990).

od kard. H[enryka] Gulbinowicza⁶⁶, który obiecał wówczas, że podległy mu kler będzie unikał działalności pozareligijnej. Niestety, na wystawach plastycznych, które niemal zaraz po tym zostały otwarte w niektórych kościołach wrocławskich dominowały treści świeckie, a nie religijne.

7. Deklaracje Kościoła w sprawach kultury scharakteryzowane na przykładzie „Pouczenia pasterskiego” z 16 IV 1984 r.^b

Pragnąc umocnić swoje pozycje wśród twórców, Kościół przedstawia się jako rzecznik swobód twórczych i różnorodnych programów artystycznych, co oczywiście jest chwytem propagandowym, działającym jednak nie raz skutecznie. O tendencji tej świadczy m.in. treść „Pouczenia pasterskiego” biskupów (z 16 kwietnia 1984 r.)^c. W pouczeniu tym zawarty jest wyraźny protest wobec propagowania przez środki masowego przekazu „uprzywilejowanej ideologii” i ograniczania dostępu religii do mass-mediów. Biskupi wypowiadają się za twórczym ścieraniem się rozmaitych tendencji i opinii podkreślając, że wiara religijna sprzyja pluralizmowi. Ma to niewątpliwie na celu ugodzenie w – ich zdaniem – schematyczną politykę kulturalną władz państwowych⁶⁷. Jak ten pluralizm kościelny wygląda w praktyce widać choćby z podejmowanych pod hasłem dbałości o obyczajność bezceremonialnych ingerencji cenzury kościelnej w programy niektórych wystaw plastycznych (np. usuwanie znakomitych, pod względem artystycznym, obrazów przedstawiających nagie postacie)⁶⁸. Wywołuje to protesty ze strony twórców.

8. Społeczno-polityczne efekty działalności Kościoła wśród twórców.

W Kościele kształtują się jakby 2 [dwa] nurty: jeden ma swe źródło w filozoficzno-teologicznym nastawieniu Kościoła i jest z nim nierozzerwalnie, i w sposób niejako naturalny, związany; drugi – często świecki i opozycyjny wiąże się koniunkturą polityczną, którą chcą wykorzystać zarówno niektórzy twórcy jak i część kleru.

Kościółowi udało się skupić wokół siebie wielu artystów. Wystarczy wspomnieć, że już kilkudziesięciu kompozytorów pisze msze, psalmy, kantaty i oratoria religijne. Wymieńmy tu niektórych: Edward Bury⁶⁹, Witold Lutosławski⁷⁰, Czesław Grudziński⁷¹,

^b Błąd autora. Powinno być: 16 IX 1984 r.

^c Błąd autora. Powinno być: 16 IX 1984 r.

⁶⁶ Henryk Gulbinowicz (ur. 1923) – duchowny katolicki, administrator apostolski w Białymstoku (1970–1976), arcybiskup metropolita wrocławski (1976–2004), kardynał prezbiter (od 1985 r.), arcybiskup senior archidiecezji wrocławskiej (od 2004 r.).

⁶⁷ Por.: *List Pasterski Episkopatu Polski z okazji Dnia Środków Społecznego Przekazu. Niedziela, 16 IX 1984 r.* [w:] *Kościół a kultura masowa*, oprac. F. Adamski, Kraków 1987, s. 356–359; *Pasterskie pouczenie*, „Przegląd Katolicki” 1984, nr 13, s. 1–2.

⁶⁸ Galerię „Sztuka–Religia–Nauka”, która mieściła się w siedzibie PAT w Krakowie przy ul. Augustiańskiej, zlikwidowały władze kościelne w atmosferze skandalu po prezentacji zapisu fotograficznego słynnego happeningu „Ognisko miłości” Jerzego Beresia, podczas którego artysta występował nago (Ł. Marek, *Symbioza Kościoła krakowskiego...*, s. 116).

⁶⁹ Edward Bury (1919–1995) – kompozytor, dyrygent, pianista i pedagog.

⁷⁰ Witold Lutosławski (1913–1994) – kompozytor, dyrygent i pianista.

⁷¹ Czesław Grudziński (1911–1992) – kompozytor i pedagog.

Szymon Kawalla⁷², Jan Kolasiński⁷³, Mieczysław Mazurek⁷⁴, Jan Oleszkowicz⁷⁵, Joanna Bruzdowicz⁷⁶, Juliusz Łuciuk⁷⁷, Zbigniew Malinowski⁷⁸, Edward Pałasz⁷⁹, Irena Pfeiffer⁸⁰, Bogusław Schäffer⁸¹, Romuald Twardowski⁸², Zdzisław Wysocki⁸³, Henryk M[ikołaj] Górecki⁸⁴, Zygmunt Mycielski⁸⁵.

W zasięgu społecznych i religijnych wpływów Kościoła znajdują się m.in. wybitni plastycy: Ryszard Grzyb⁸⁶, Jarosław Modzelewski⁸⁷, Marek Sobczyk⁸⁸, Zbigniew Łoskot⁸⁹, Jerzy Machaj⁹⁰, Stanisław Komorowski i Anna Straszewska⁹¹, Halina i Janusz Eysymontowie⁹², Joanna Furgalińska⁹³, Jan Rylko⁹⁴. Muzycy-odtwórcy: Janusz Olejniczak⁹⁵, Magdalena Szczepkowska⁹⁶, Joanna Wieczorek⁹⁷, Marek Walaweder [Walawender]⁹⁸, Piotr Kusiewicz⁹⁹, i Dorota Smolińska¹⁰⁰. Śpiewacy: Ryszard Bugaj¹⁰¹, Ryszard Cieśla¹⁰², Stanisław Górka¹⁰³, Anna Gruszczyńska, Stefania Wojtowicz¹⁰⁴, a nawet

⁷² Szymon Kawalla (ur. 1949) – dyrygent, kompozytor i pedagog.

⁷³ Jan Kolasiński (1911–1976) – dyrygent i kompozytor. Nie mógł brać udziału w życiu kulturalnym Kościoła w latach osiemdziesiątych XX w., ponieważ zmarł w 1976 r.

⁷⁴ Mieczysław Mazurek – kompozytor, kierownik muzyczny Teatru im. Juliusza Osterwy w Lublinie (1983–1993).

⁷⁵ Jan Oleszkowicz (ur. 1947) – kompozytor i pedagog.

⁷⁶ Joanna Bruzdowicz (ur. 1943) – kompozytorka, pianistka i krytyk muzyczny.

⁷⁷ Juliusz Łuciuk (ur. 1927) – kompozytor.

⁷⁸ Zbigniew Malinowski (ur. 1935) – kapłan katolicki, salezjanin, kompozytor i organista.

⁷⁹ Edward Pałasz (ur. 1936) – kompozytor i muzykolog.

⁸⁰ Irena Pfeiffer (1912–1996) – kompozytorka, dyrygent i pedagog.

⁸¹ Bogusław Schäffer (1929–2019) – kompozytor, muzykolog, krytyk muzyczny, dramaturg, grafik i pedagog.

⁸² Romuald Twardowski (ur. 1930) – kompozytor i pedagog.

⁸³ Autor dzieła „Missa in honorem Ioanni Secundo”. W ogóle wybór kard. K[arola] Wojtyły na papieża, tak jak wcześniej na początku lat 70-tych beatyfikacja o. M[aksymiliana] Kolbego, wywołały duże oddźwięki w polskiej twórczości muzycznej [przypis E. Sztekker]. Zdzisław Wysocki (ur. 1944) – kompozytor.

⁸⁴ Henryk Mikołaj Górecki (1933–2010) – kompozytor i pedagog.

⁸⁵ Zygmunt Mycielski (1907–1987) – kompozytor, krytyk muzyczny, publicysta i pisarz.

⁸⁶ Ryszard Grzyb (ur. 1956) – malarz, grafik i poeta.

⁸⁷ Jarosław Modzelewski (ur. 1955) – malarz, grafik i pedagog.

⁸⁸ Marek Sobczyk (ur. 1955) – malarz, grafik, teoretyk sztuki i pedagog.

⁸⁹ Zbigniew Łoskot (1922–1997) – malarz i grafik.

⁹⁰ Jerzy Machaj (1925–1998) – rzeźbiarz, konserwator dzieł sztuki.

⁹¹ Brak danych.

⁹² Halina Eysymont – brak danych. Janusz Eysymont (1930–1991) – malarz i grafik.

⁹³ Joanna Furgalińska (ur. 1959) – artystka grafik, ilustratorka książek.

⁹⁴ Jan Rylko (ur. 1944) – artysta malarz, performer, specjalista w dziedzinie sztuki ogrodowej.

⁹⁵ Janusz Olejniczak (ur. 1952) – pianista i pedagog muzyczny.

⁹⁶ Brak danych.

⁹⁷ Brak danych.

⁹⁸ Marek Walaweder – muzyk, gitarzysta.

⁹⁹ Piotr Kusiewicz (ur. 1953) – śpiewak (tenor), pianista i pedagog.

¹⁰⁰ Dorota Smolińska – muzyk kameralista, wiolonczelistka.

¹⁰¹ Błąd autora. Zapewne miał na myśli śpiewaka Jerzego Bugaja.

¹⁰² Ryszard Cieśla – wokalista (baryton).

¹⁰³ Stanisław Kazimierz Górka (ur. 1954) – aktor i pedagog, śpiewak.

¹⁰⁴ Stefania Woytowicz (1922–2005) – śpiewaczka, prezes Warszawskiego Towarzystwa Muzycznego (1977–1992).

Jerzy Artysz¹⁰⁵. Piosenkarze: Wojciech Młynarski¹⁰⁶, Danuta Rinn¹⁰⁷, Piotr Szczepanik¹⁰⁸, Maciej Zembaty¹⁰⁹, Halina Kunicka¹¹⁰, Pisarze i publicyści: Julian Strykowski, Andrzej Braun¹¹¹, Zbigniew Herbert¹¹², Flora Bienkowska¹¹³, Marek Nowakowski, Seweryn Pollak¹¹⁴, Julia Hartwig¹¹⁵, Andrzej Szczypiorski¹¹⁶, Jerzy Ficowski¹¹⁷, Ernest Bryll, Andrzej Drawicz¹¹⁸, Jerzy Narbutt¹¹⁹, Piotr Zommer [Sommer]¹²⁰, Mieczysława Buczkówna¹²¹, Tomasz Jastrun¹²², Jacek Bocheński¹²³, Juliusz Żuławski¹²⁴, Jacek Maziarski¹²⁵, Maciej Wierzyński¹²⁶, Maciej Iłowiecki¹²⁷ i wspomniany już Wiktor Woroszyński¹²⁸. Reżyserzy teatralni i filmowi: K[rzysztof] Zanussi, Andrzej Trzos-Rastawiecki¹²⁹, Andrzej Wajda¹³⁰, Jerzy Przybylski¹³¹, Maria Chwalibóg¹³². Do najbardziej czynnych aktorów występujących w kościołach należą: Anna Nehrebecka¹³³, Mieczysław Voit¹³⁴, Krzysztof Kolberger¹³⁵, Maja Komorowska, Janina Traczykówna¹³⁶, Marian Opania¹³⁷, Gustaw Holoubek¹³⁸,

¹⁰⁵ Jerzy Artysz (ur. 1930) – wokalista (baryton), pedagog, solista Teatru Wielkiego w Warszawie (1964–1990).

¹⁰⁶ Wojciech Młynarski (1941–2017) – poeta, piosenkarz, satyryk, artysta kabaretowy i reżyser.

¹⁰⁷ W czasie „Sacrosongu” w Mistrzejowicach, osiedlu Nowej Huty 9, zaśpiewała ona utrzymaną w tonie złośliwej, ale i groteskowej demagogii piosenkę pt. „Aniele Stróżu mój, w kolejkach ze mną stój” [przypis E. Sztekker]. Danuta Rinn (1936–2006) – piosenkarka i aktorka.

¹⁰⁸ Piotr Szczepanik (ur. 1942) – piosenkarz, gitarzysta.

¹⁰⁹ Maciej Zembaty (1944–2011) – poeta, muzyk, tłumacz.

¹¹⁰ Halina Kunicka (ur. 1938) – piosenkarka.

¹¹¹ Andrzej Braun (1923–2008) – pisarz, poeta, reportażyista.

¹¹² Zbigniew Herbert (1924–1998) – poeta, eseista, dramaturg.

¹¹³ Flora Bienkowska (1914–1990) – poetka, pisarka, autorka sztuk scenicznych.

¹¹⁴ Seweryn Pollak (1907–1987) – poeta, eseista i tłumacz.

¹¹⁵ Julia Hartwig (1921–2017) – poetka, eseistka i tłumaczka.

¹¹⁶ Andrzej Szczypiorski (1928–2000) – pisarz i scenarzysta.

¹¹⁷ Jerzy Ficowski (1924–2006) – poeta, eseista, prozaik i tłumacz.

¹¹⁸ Andrzej Drawicz (1932–1997) – eseista, krytyk literacki, tłumacz literatury rosyjskiej.

¹¹⁹ Jerzy Narbutt (1925–2011) – poeta, prozaik i felietonista.

¹²⁰ Piotr Sommer (ur. 1948) – poeta, eseista i tłumacz.

¹²¹ Mieczysława Buczkówna-Jastrun (1924–2015) – poetka, pisarka i tłumaczka.

¹²² Tomasz Jastrun (ur. 1950) – poeta, prozaik i eseista.

¹²³ Jacek Bocheński (ur. 1926) – pisarz i publicysta.

¹²⁴ Juliusz Żuławski (1910–1999) – poeta, prozaik i tłumacz.

¹²⁵ Jacek Maziarski (1937–2009) – dziennikarz, publicysta.

¹²⁶ Maciej Wierzyński (ur. 1937) – dziennikarz i publicysta, w latach 1984–1989 na emigracji w USA.

¹²⁷ Maciej Iłowiecki (ur. 1935) – dziennikarz i publicysta.

¹²⁸ Wiktor Woroszyński – poeta i prozaik. Autor między innymi opublikowanej w antykomunistycznym „Aneksie” książki pt. „Lustro. Dziennik internowanego. Tutaj” [przypis E. Sztekker].

¹²⁹ Andrzej Trzos-Rastawiecki (ur. 1933–2019) – reżyser i scenarzysta.

¹³⁰ Andrzej Wajda (1926–2016) – reżyser filmowy i teatralny.

¹³¹ Jerzy Przybylski (1923–1999) – aktor i reżyser.

¹³² Maria Chwalibóg (ur. 1933) – aktorka.

¹³³ Anna Nehrebecka (ur. 1947) – aktorka.

¹³⁴ Mieczysław Voit (1928–1991) – aktor.

¹³⁵ Krzysztof Kolberger (1950–2011) – aktor i reżyser teatralny.

¹³⁶ Janina Traczykówna (ur. 1930) – aktorka.

¹³⁷ Marian Opania (ur. 1943) – aktor.

¹³⁸ Laureat nagrody państwowej w roku 1966. Poseł na Sejm VIII kadencji, złożył mandat w 1983 r. Obecnie wchodzi w skład Rady Muzeum Archidiecezji Warszawskiej [przypis E. Sztekker]. Gustaw Holoubek (1923–2008) – aktor, reżyser i pedagog.

Maria Homerska¹³⁹, Jacek Fedorowicz¹⁴⁰, Kazimierz Kaczor¹⁴¹, Halina Mikołajska¹⁴², Katarzyna Łaniewska¹⁴³, Marek Bargiełowski¹⁴⁴, Daniel Olbrychski¹⁴⁵, Joanna i Andrzej Szczepkowski¹⁴⁶, Andrzej Łapicki¹⁴⁷, Zbigniew Zapasiewicz¹⁴⁸, Maciej Rayzacher¹⁴⁹, Mariusz Dmochowski¹⁵⁰, Jan Englert¹⁵¹, Janusz Gajos¹⁵², Hanna Skarżanka¹⁵³. Nie wymieniono tu oczywiście wszystkich twórców i odtwórców związanych z Kościołem. Wg orientacyjnych danych wokół Kościoła skupia się około 50-ciu niekiedy dość wybitnych lub wybitnych aktorów. Ciągłe jeszcze wywierają oni pewien destrukcyjny wpływ na środowiska aktorskie z Kościołem nie współpracujące. Pielgrzymka samego tylko warszawskiego środowiska twórczego objęła w roku 1984 ok. 800 osób wśród których byli jednak obecni także wydawcy i publicyści.

Niezależnie od działalności duszpasterskiej, przemyślanej z góry i świadomej, do skupienia się wokół Kościoła niektórych twórców (przede wszystkim architektów) przyczyniła się sytuacja kościelnego boomu budowlanego, który pozwala zatrudnić licznych projektantów.

Można zatem mówić o przesuwaniu się części inteligencji twórczej w stronę kościelnej kruchty. W dziejach naszego kraju nie brak było i w przeszłości sytuacji, w których całe warstwy lub środowiska zawodowe zmieniały na dłuższy lub krótszy okres czasu swoje światopoglądowe nastawienia. Przypomnijmy, że zwłaszcza w połowie XVI w. masy szlacheckie zaczęły przesuwać się od Kościoła Rzymskokatolickiego ku różnym odłamom reformacji, a pod koniec wieku XVI, pod naciskiem propagandy protrydenckiej odbywał się ruch w odwrotnym kierunku. Paweł Krzyżan („Życie Literackie”, nr 2/85) przypomniał o napływie po II wojnie światowej dużej części inteligencji twórczej w szeregi naszej Partii¹⁵⁴. Jego zdaniem wybór ten dokonał się wówczas bardziej pod wpływem pobudek emocjonalnych niż intelektualnych (m.in. pod wpływem poszukiwania poczucia pewności i bezpieczeństwa, których brak było w okresie zagrożenia kultury przez faszyzm). Sądzi on też, że w podobnej, pozaintelektualnej atmosferze odbywała się światopoglądowa konwersja w okresie polskiego Października.

¹³⁹ Maria Homerska (1925–2010) – aktorka.

¹⁴⁰ Jacek Fedorowicz (ur. 1937) – aktor, satyryk i rysownik.

¹⁴¹ Kazimierz Kaczor (ur. 1941) – aktor i pedagog.

¹⁴² Halina Mikołajska (1925–1989) – aktorka i reżyserka.

¹⁴³ Katarzyna Łaniewska (ur. 1933) – aktorka.

¹⁴⁴ Marek Bargiełowski (1942–2016) – aktor i reżyser.

¹⁴⁵ Daniel Olbrychski (ur. 1945) – aktor.

¹⁴⁶ Andrzej Szczepkowski (1923–1997) – aktor, pedagog, prezes Związku Artystów Scen Polskich (1981–1982).

¹⁴⁷ Andrzej Łapicki (1924–2012) – aktor teatralny i filmowy, reżyser teatralny, profesor i rektor PWST w Warszawie.

¹⁴⁸ Zbigniew Zapasiewicz (1934–2009) – aktor, reżyser i pedagog.

¹⁴⁹ Maciej Rayzacher (ur. 1940) – polski aktor teatralny i filmowy, lektor, scenarzysta, działacz opozycyjny.

¹⁵⁰ Mariusz Dmochowski (1930–1992) – aktor.

¹⁵¹ Jan Englert (ur. 1943) – aktor, reżyser i pedagog.

¹⁵² Janusz Gajos (ur. 1939) – aktor.

¹⁵³ W 1985 r. odznaczona honorowym medalem Muzeum Archidiecezji Warszawskiej [przypis E. Sztekker].
Hanna Skarżanka (1917–1992) – aktorka teatralna.

¹⁵⁴ P. Krzyżan, *Kościół i kultura*, „Życie Literackie” 1985, nr 2, s. 3.

Wypowiedzi niektórych biskupów wskazują na to, że Kościół, nawet nie spodziewał się tak znacznej trwałości wspomnianej tendencji. W związku z takim stanem rzeczy niektórzy z nich zaczynają snuć plany utworzenia stałych instytucji artystycznych, np. teatru katolickiego, który skupiłby ludzi sztuki związanych z Kościołem.

W jednej ze swych homilii kard[ynał] J[ózef] Glemp wspomniał kiedyś, że kościoły nie są miejscem stosownym dla przedstawień teatralnych, a Kuria Metropolitalna Warszawska wydała swego czasu zakaz organizowania bez jej zgody imprez kulturalnych w kościołach¹⁵⁵. Wszystko to nie miało jednak praktycznego znaczenia: liczba imprez kulturalnych w obiektach sakralnych nie tylko nie zmalała, ale jeszcze wzrosła.

Jaki wpływ wywarła i nadal wywiera polityka kulturalna Kościoła na bojkot telewizji i publikatorów przez rozmaitych twórców i odtwórców. W październiku 1982 r. kard[ynał] J[ózef] Glemp – jak pamiętamy – wezwał warszawskich twórców do zaprzestania bojkotu, co jednak odniosło wpływ nieznaczny¹⁵⁶. Dlaczego? Przyczyny są nader złożone. Wspomnijmy tu jedną z nich: Kościół Rzymskokatolicki w Polsce już wówczas stworzył konkurencyjne, choć nie tak popularyzujące (osoby twórców i odtwórców) możliwości występowania i wypowiadania się tym ludziom poza oficjalnym obiegiem, co przyczyniło się do osłabienia skuteczności apelu kard[ynała] J[ózefa] Glempe, a ponadto do umocnienia się niektórych z nich w nastawieniach kontestujących. Ten nieoficjalny obieg kultury w pewnym stopniu zniechęca też ludzi do skupiania się wokół zarządów nowych związków twórczych. Podsyca przy tym tendencje separatystyczne w stosunku do państwowych instytucji kulturalnych. Jednak na ogół nie powstają tam dzieła wybitne, odznaczające się jakimś szczególnie wysokim poziomem artystycznym.

W ostatnim okresie bojkot polskiego radia i telewizji słabnie, co wynika jednak z postępującej normalizacji w kraju, a nie z uprzywilejowania się Kościoła. Choć udział liczniejszej niż dotychczas grupy aktorów w programach telewizyjnych jest zjawiskiem niewątpliwie pozytywnym, nie oznacza on bynajmniej rozluźnienia ich więzi z Kościołem.

Z punktu widzenia propagandowo-politycznego efekty działalności Kościoła wśród twórców są wybitnie negatywne. Przyczyniły się do tego także błędy państwowej polityki kulturalnej, nie raz krytykowane już przez naszą Partię.

¹⁵⁵ W słowie wygłoszonym 29 XI 1982 r. w warszawskim kościele NMP na zakończenie VIII Tygodnia Kultury Chrześcijańskiej prymas powiedział m.in.: „[...] cieszymy się, że nasi twórcy są w kościołach, że słowo to, które tutaj słyszymy od nich, będzie trwałym zwyczajem, że pozostanie pięknym sposobem przeżywania. Powstaje jednak ważna kwestia na przyszłość: wprawdzie Bóg nie może się zamknąć tylko w kościołach, ale nie możemy też zbyt teatralizować kościołów, tak jak nie chcielibyśmy z naszych teatrów robić liturgicznych kaplic” (J. Glemp, *Zło trzeba naprawiać. Słowo na zakończenie VIII Tygodnia Kultury Chrześcijańskiej*, Warszawa, 29 XI 1982 r. [w:] *idem, Nauczanie pasterskie 1981–1982*, t. 1, Poznań 1988, s. 733).

¹⁵⁶ W październiku 1982 r. odbyło się spotkanie prymasa z aktorami: Gustawem Holoubkiem, Andrzejem Łapickim (wówczas rektorem PWST w Warszawie) i Andrzejem Szczepkowskim (prezesem ZASP), podczas którego poruszono sprawę bojkotu. Prymas wezwał do jego zaniechania w słowie wygłoszonym 29 XI 1982 r. w kościele NMP na zakończenie VIII Tygodnia Kultury Chrześcijańskiej w Warszawie (W.A. Niewęglowski, *Józef kardynał Glemp i jego posługa pasterska twórcom kultury [w:] 25 lat Duszpasterstwa...*, s. 62; J. Glemp, *Zło trzeba naprawiać...*, s. 734).

9. Państwowe przepisy dotyczące upowszechniania kultury i tworzenia placówek kulturalnych.

Przypomnijmy przepisy dotyczące upowszechniania kultury i funkcjonowania placówek kulturalnych. Są to:

Ustawa z dnia 9 kwietnia 1968 r. o zezwoleniach na publiczną działalność artystyczną, rozrywkową i sportową (Dz.U. Nr 12/68, poz. 64),

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 9 kwietnia 1968 r. w sprawie określenia rodzajów publicznej działalności artystycznej, rozrywkowej i sportowej oraz właściwości w zakresie udzielania na nie zezwoleń (Dz.U. Nr 12/68, poz. 66),

Ustawa z dnia 31 lipca 1981 r. o kontroli publikacji i widowisk (Dz.U. Nr 20/81 wraz z późniejszymi zmianami: Dz.U. Nr 44/83),

Ustawa z dnia 26 kwietnia 1984 r. o upowszechnianiu kultury oraz o prawach i obowiązkach pracowników upowszechniania kultury (Dz.U. Nr 26/84, poz. 129),

Rozporządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 25 lipca 1984 r. w sprawie prowadzenia rejestru instytucji upowszechniania kultury oraz ewidencji placówek upowszechniania kultury (Dz.U. Nr 39/84, poz. 206).

Przepisy wspomnianych wyżej ustaw i rozporządzeń przewidują m.in.:

- obowiązek instytucji lub placówki upowszechniającej kulturę do przedstawienia wniosku o wpis do urzędowego rejestru lub ewidencji,
- prawo odmówienia takiego wpisu przez właściwy organ administracji państwowej,
- zakaz rozpoczynania akcji upowszechniania kultury bez uzyskania wpisu do rejestru lub ewidencji,
- obowiązek uzyskiwania zezwolenia na każdą imprezę artystyczną, bez względu na miejsce jej odbywania i pobieranie lub nie pobieranie opłat wstępu,
- zwolnienie od cenzury imprez kulturalno-religijnych organizowanych na terenie kościelnym, z czego wynika, że imprezy nie mające treści religijnych, nawet jeśli organizowane są na terenie kościelnym, podlegają cenzurze.

Eryk Sztekker

Źródło: Archiwum Państwowe w Katowicach, Urząd Wojewódzki w Katowicach, Wydział ds. Wyznań, sygn. 636.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

Źródła archiwalne

Archiwum Akt Nowych w Warszawie

1980, Akta Eryka Sztekkera

Archiwum Państwowe w Katowicach

Urząd Wojewódzki w Katowicach, Wydział ds. Wyznań, 636

OPRACOWANIA

Baran J., *Trzy dary salezjanina*, „Sycyna” 1998, nr 1.

Borkowski T., Giebułtowicz J., *Salezjański Kongres Młodzieży*, „Przegląd Katolicki” 1985, nr 25.

Cieślińska N., *Najtrudniej o normalność*, „Przegląd Powszechny” 1985, nr 3 (763).

Dworak A., *Film a religia*, „Przegląd Katolicki” 1985, nr 39.

Dyskusja o księżach w Polsce, „Więź” 1968, nr 7–8.

Friszke A., *Oaza na Kopernika. Klub Inteligencji Katolickiej 1956–1989*, Warszawa 1997.

Friszke A., *PRL wobec Kościoła. Akta Urzędu do Spraw Wyznań 1970–1978*, Warszawa 2010.

Ganjuszkin W., *I jego wozwoдит mołodym*, „Sowietskaja Kultura” 1983, nr 143.

Glemp J., *Nauczanie pasterskie 1981–1982*, t. 1, Poznań 1988.

Instytut Kultury Chrześcijańskiej im. Jana Pawła II w Olsztynie wczoraj i dziś 1979–1999, red. M. Borzyszkowski, M. Dagieli, Olsztyn 1999.

Interart 85. 2 Targi Sztuki Krajów Socjalistycznych, Poznań 24 XI–1 XII 85 r., red. A. Kreczmar, I. Wierzbicka, Warszawa 1985.

Jan Paweł II, *Nauczanie papieskie 1983 (styczeń–czerwiec)*, t. VI, cz. 1, oprac. E. Weron, A. Jarocho, Poznań 1998.

Kalendarium Duszpasterstwa Środowisk Twórczych [w:] 25 lat Duszpasterstwa Środowisk Twórczych. Księga jubileuszowa, red. K. Iwanicka, M. Romańska, Warszawa 2003.

Katedry socjologiczne na Uniwersytecie Warszawskim [w:] Socjologia na Uniwersytecie Warszawskim, red. B. Gruszka, Warszawa 2007.

Kolasa K., *Festiwal Piosenki Religijnej „Sacrosong ’69” w Łodzi „na cenzurowanym” [w:] Muzyka. Rodzaje i style, „W kręgu kultury PRL”*, t. 3, red. K. Bittner, D. Skotarczak, Poznań 2017.

Komunikat 190 Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski [w:] Komunikaty Konferencji Episkopatu Polski 1945–2000, wstęp i oprac. J. Żaryn, Warszawa–Poznań 2006.

Kościół i kultura w latach osiemdziesiątych XX wieku. Doświadczenia warszawskie, red. W.A. Niewęglowski, M. Romańska, Katowice–Warszawa 2011.

Kotański J., *„Lux in tenebris”. Artyści a Kościół w Warszawie w latach stanu wojennego [w:] Kościół i kultura niezależna*, red. B. Tracz, Katowice 2011.

Krzysztofiński M., *Parafia Matki Bożej Królowej Polski w Stalowej Woli – oaza kultury niezależnej [w:] Kościół i kultura niezależna*, red. B. Tracz, Katowice 2011.

- Krzyżan P., *Kościół i kultura*, „Życie Literackie” 1985, nr 2.
- List Pasterski Episkopatu Polski z okazji Dnia Środków Społecznego Przekazu. Niedziela, 16 IX 1984 r.* [w:] *Kościół a kultura masowa*, oprac. F. Adamski, Kraków 1987.
- Listy pasterskie Episkopatu Polski 1945–2000*, cz. 2, red. P. Libera i in., Marki 2003.
- Maksymczak M., *Bunt przeciw władzy i formalizmowi. Próba interpretacji twórczości grupy Wprost*, Warszawa 2017.
- Marek Ł., *Symbioza Kościoła krakowskiego z kulturą niezależną w latach osiemdziesiątych XX wieku* [w:] *Kościół i kultura niezależna*, red. B. Tracz, Katowice 2011.
- Miziołek W., *Znaczenie duszpasterstwa dla kultury* [w:] *Drogi kapłańskiego życia. Księga jubileuszowa dwudziestopięciolecia posługi pasterskiej biskupa Władysława Miziołka*, Warszawa 1994.
- Niewęglowski W.A., *Biskup Władysław Miziołek – pasterz w obliczu kultury i jej twórców* [w:] *25 lat Duszpasterstwa Środowisk Twórczych. Księga jubileuszowa*, red. K. Iwanicka, M. Romańska, Warszawa 2003.
- Niewęglowski W.A., *Duszpasterstwo Środowisk Twórczych na przełomie wieków* [w:] *25 lat Duszpasterstwa Środowisk Twórczych. Księga jubileuszowa*, red. K. Iwanicka, M. Romańska, Warszawa 2003.
- Niewęglowski W.A., *Józef kardynał Glemp i jego posługa pasterska twórcom kultury* [w:] *25 lat Duszpasterstwa Środowisk Twórczych. Księga jubileuszowa*, red. K. Iwanicka, M. Romańska, Warszawa 2003.
- Pasterskie pouczenie*, „Przegląd Katolicki” 1984, nr 13.
- Plastyka w służbie Ewangelii*, „Przewodnik Katolicki” 1986, nr 10.
- Przemówienie Ojca Świętego Jana Pawła II wygłoszone po Mszy św. w Castel Gandolfo 22 lipca 1985 roku* [w:] *25 lat Duszpasterstwa Środowisk Twórczych. Księga jubileuszowa*, red. K. Iwanicka, M. Romańska, Warszawa 2003.
- Raina P., *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945–1989*, t. 3: 1975–1989, Pelplin 1996.
- Sztekker E., *Elegancki nelson. Zapomniany zapaśnik Teodor Sztekker*, „Polityka” 1998, nr 38.
- Sztekker E., *Niektóre zagadnienia współczesnej etyki katolickiej*, „Materiały Pomocnicze z Zagadnień Naukowego Ateizmu”, nr 4, Warszawa 1958.
- Teatr drugiego obiegu. Materiały do kroniki teatru stanu wojennego 13 XII 1981 – 15 XI 1989*, oprac. i red. J. Krakowska-Narożniak, M. Waszkiel, mat. zebrał zespół pod kier. M. Fik, Warszawa 2000.
- Tracz B., *Karol Wojtyła – Jan Paweł II i kultura niezależna* [w:] *Solidarność z błoń. Wokół nauczania społecznego Jana Pawła II*, red. M. Drzonek, M. Siedziako, Szczecin 2011.
- Tracz B., *Spotkania wielu. Dni i Tygodnie Kultury Chrześcijańskiej w miastach aglomeracji górnośląskiej w latach osiemdziesiątych XX wieku* [w:] *Kościół i kultura niezależna*, red. B. Tracz, Katowice 2011.
- Tydzień Kultury Katolickiej Ziemi Zachodnich we Wrocławiu*, „Wrocławski Tygodnik Katolików” 1958, nr 17.
- Tygodnie Kultury Chrześcijańskiej w Warszawie 1975–1984*, red. M. Bizan i in., Warszawa 1985.

W porę i nie w porę. O Kościele i kulturze rozmawiają Maria Anto, Julia Hartwig, Anna Nehrebecka, Stefan Bratkowski i Andrzej Wajda, „Przegląd Katolicki” 1984, nr 27–28.
Wojciechowski A., *Czas smutku, czas nadziei. Sztuka niezależna lat osiemdziesiątych*, Warszawa 1992.

Wóycicki K., *Z Mazowieckim w Gnieźnie u prymasa Wyszyńskiego*, „Więź” 2013, nr 4.
Wyszyński S., *Z rozważań nad kulturą ojczystą*, Poznań–Warszawa 1979.

MATERIAŁY INTERNETOWE

Kowal P., „Teologia polityczna” kardynała Josepha Ratzingera, <https://www.teologiapolityczna.pl/pawel-kowal-teologia-polityczna-kardynała-josepha-ratzingera>, dostęp: 16 III 2018 r.

O związkach Kościoła katolickiego z twórcami kultury w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Zapis wykładu Eryka Sztekkera wygłoszonego 24 października 1985 roku na kursie dla dyrektorów wydziałów do spraw wyznań

24 października 1985 r. Eryk Sztekker, socjolog i pracownik Urzędu do spraw Wyznań w Warszawie, podczas kursu dla dyrektorów wydziałów do spraw wyznań wygłosił wykład, w którym przedstawił z punktu widzenia władzy, a ściślej Urzędu do spraw Wyznań – instytucji będącej elementem aparatu kontroli i represji państwa wobec Kościołów i związków wyznaniowych – związki Kościoła katolickiego ze środowiskami twórczymi, ludźmi kultury, literatami i artystami w latach osiemdziesiątych XX w. w komunistycznej Polsce. Artykuł jest próbą syntetycznego przedstawienia zjawiska, które nabrzmiewało od połowy lat siedemdziesiątych, a w pierwszej połowie lat osiemdziesiątych nabrało charakteru masowego. Przez władze państwowe i partyjne postrzegane było jako poważny problem. Pojawienie się twórców i ludzi kultury w kościołach, gdzie mogli bez ingerencji cenzury prezentować swoją twórczość i wyniki badań oraz dzielić się swoimi przemyśleniami, stanowiło zagrożenie dla państwowego monopolu w obszarze dystrybucji kultury.

SŁOWA KLUCZOWE

kultura niezależna, Kościół katolicki, Kościół i kultura, cenzura, opór społeczny

About the Relations of the Roman Catholic Church with Creators of Culture in the People's Republic of Poland. The Record of the Lecture of Eryk Sztekker of 24 October 1985 during a Course for Directors of Departments for Religious Denominations

On 24 October 1985, Eryk Sztekker, a sociologist and employee of the Office for Religious Denominations in Warsaw, held a lecture during a course for directors of departments for religious denominations to present the relations of the Roman Catholic Church with communities of creators, people of culture, men of letters and artists in the 1980s in communist Poland from the point of view of the authorities, i.e. the Office for Religious Denominations, which was part of the control and state repression apparatus against the Roman Catholic Church and religious associations. The article marks an attempt to provide a structured overview of a phenomenon that had been emerging since the mid-1970s and snowballed in the first half of the 1980s. The state and party authorities viewed it as a serious problem. The emergence of creators and people of culture in churches where they could present their works uncensored and the results of research as well as share their reflections posed a threat to the state monopoly in the provision of culture.

KEYWORDS

independent culture, Roman Catholic Church, Church and culture, censorship, social opposition

BOGUSŁAW TRACZ – historyk, doktor, pracownik Oddziałowego Biura Badań Historycznych IPN w Katowicach. Jego zainteresowania badawcze koncentrują się wokół nieformalnych grup młodzieżowych oraz historii społecznej Polski i PZPR w systemie władzy. Autor publikacji: *Hippiesi, kudłacze, chwasty. Hipisi w Polsce w latach 1967–1975* (Katowice–Kraków 2014); *Ułamki miasta. Z przeszłości Gliwic w XX wieku* (Gliwice 2011). Współautor: *Obozy pracy przymusowej Gliwickiego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego 1945–1949* (razem z S. Rosenbaumem, Katowice 2009). E-mail: boguslaw.tracz@ipn.gov.pl.

BOGUSŁAW TRACZ – historian, PhD, employee of the Branch of the Historical Research Office of the INR in Katowice. He conducts research on informal youth groups and on the social history of Poland and of the Polish United Workers' Party in the system of power. Author of publications: *Hippies, mopheads, weeds. Hippies in Poland in the years 1967–1975* (Katowice–Cracow 2014); *Fractions of a city. From the past history of Gliwice in the 20th century* (Gliwice 2011). Co-author of: *Forced labour camps of the Gliwice Association of Coal Industry 1945–1949* (in cooperation with S. Rosenbaumem, Katowice 2009). E-mail: boguslaw.tracz@ipn.gov.pl.